

BETHLEN GÁBOR

ÉLETRAJZA.

IRTA

ANGYAL DÁVID.

SZÁMOS KÉPPEL.

BUDAPEST.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

ÉS ÉS K. R. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

Minden jog fentartva.

Bethlen Gábor életrajza.

Bethlen Gábor oly korban élt, midőn az Európában szerte dúló háború megingatott, vagy megdöntött néhány trónt és felizgatta a változásokra törekvő államférfiak képzeletét. Bethlen phantasiája is termékeny volt tervekben, gyakran el is indúlt oly úton, mely könnyen örvényekbe csalhatta volna, de hirtelen visszafordúlt, mielőtt észre vette, hogy a veszélynek bármi távoli eshetősége fenyegeti. Innen van, hogy Bethlen pályája nyugtalannak és nehezen áttekinthetőnek tűnik fel.

Zavarják ez áttekintést azok a történetírók, a kik azt hirdetik, hogy Bethlen a nikolsburgi béke után a császárral akart szövetekezni a szultán ellen. Bethlen pályáját nem így kell ketté osztanunk. A fejedelem soha sem gondolt komolyan arra, hogy lemondjon a szultán pártfogásáról, vagy hogy egyenesen a török ellen forduljon. A harminczéves háború kitörése téríti új mezőre Bethlen tevékenységét. Addig arra volt gondja, hogy rendezze kis országának zilált viszonyait, hogy minél hivebb pártfogójává tegye a szultánt, s hogy védelmezze magát a bécsi udvar folyton megújuló támadásai ellen. A nagy háború kitörése után a védelmi helyzet fentartása fölöslegessé vált; Bethlen most támadni kezdett. Folyton megújuló támadásainak célja az volt, hogy Erdély határain túl a magyar királyság területén

minél nagyobb birodalmat alapítson, melynek élén dynastiája mint közvetítő hatalom szerepeljen a római császár és a szultán közt. Voltak pillanatok e nagy küzdelem elején, midőn lehetségesnek látszott a katolikus császárság megdöntése, vagy a cseh korona megszerzése. De ezek csak múló pillanatok voltak. Bethlen alapgondolata, mely különböző formában mindig felújul, mind három támadása alatt az volt, hogy megszerezze a közvetítői szerepet a két hatalom közt.

Csupán hatalmi törekvéseiről szóltunk, mert ezeknek céljait kellett tisztáznunk. De e törekvéseiben egyszersmind ki vannak fejezve érzelmei is. Ifjúkorának benyomásai mélyen meggyökeresték lelkében azt a hitet, hogy Erdély, a magyarság és a protestantizmus meg nem állhatnak a török pártfogása nélkül. Bármily különösnek látszott olykor viselete, bár sokszor kínálgatta szolgálatait a bécsi udvarnak, lelke mélyén soha sem felejtette el Basta és Belgiojoso korát.

ELSŐ FEJEZET.

Ifjúság.

Bethlent ellenségei méltatlannak ítélték a trónra már csak azért is, mivel csekélylették származását. Bethlen ellenfeleinek gúnyjával szemben az ősök hosszú sorára hivatkozott. Ezek között Iktári Bethlen Domokos Mátyás király idejében erdélyi alvajda és szörényi bán volt. Ennek a Domokosnak unokája, Gábor, a fejedelem nagyatyja, János Zsigmond táborában küzdött. E miatt I. Ferdinánd el akarta fogatni, majd két birtokát el is koboztatta. Gábornak fia, Farkas, valószínűen. szintén János Zsigmond híveihez csatlakozott

Bethlen Farkasnak már nem volt maradása a családnak az ősi jószágain a török miatt. Nem lakhatott Iktáron, Temesvárnak 1552-ben történt elfoglalása óta, majd négy évvel később Bethlen-Ósiban sem Gyula és Boros-Jenő török kézre jutása óta. Báthory István új otthonnal jutalmazta meg Bethlen Farkas hűségét és vitézségét. Kegyelméből 1576. február óta Iktári Bethlen Farkas ura lett a maros-illyei uradalomnak.

„Ezzel vetette meg lábát Erdélyben az Iktári Bethlen-család,” — írja Karácsonyi János. — Méltán kért egy kis fészekhelyet azon országrésztől, melynek fenmaradásáért legjobb meggyőződése szerint már előbb is annyit küzdött.” — Bethlen Farkas alig sejtette, hogy fia mennyi dicsőséggel folytatja majd az ősi hagyományokat.

Bethlen Gábor Ilyén született 1580-ban. Atyja, ki négy fejedelemnek, úgymint János Zsigmondnak, Báthory Istvánnak, Kristófnak s Zsigmondnak kedves embere volt, 1591. végén még élt. 1593-ban már meghalt Bethlen Farkas, neje Lázár Drusianna sem volt már ekkor az élők közt. A tizenhárom éves gyermeknek és öccsének, Istvánnak, Lázár András, Csík, Gyergyó és Háromszék királybírája, a Bethlen fiúk nagybátyja lett a gyámja. A gyermekekre nem a legjobb idők jártak, Báthory Zsigmond még atyjuk életében elvette a család fő jószágát sok hízeltkedő emberek szavára. Bethlen Gábor írja ezt tizenhárom éves korában; elég korán szerzett keserű tapasztalatokat.

Ugyanekkor már be volt fejezve tanulása, vagyis jobban mondva könyvekből már 1593 közepén túl nem tanították. Ekkor azután az élet iskolájába lépett. „Elszerezte magát” Báthory Zsigmondhoz. A fejedelem valószínűen kárpótolta a gyermeket az apjától elvett fő jószágért, midőn udvarába fogadta. Új légkörbe jutott most a kis

Bethlen Gábor. A Lázárok szárhegyi kastélyában, a háborús élethez szokott nagybátyja környezetében mindazt láthatta és tanulhatta, a mi alkalmas előkészület volt a tábori életre. A gyulafehérvári udvarban mást is látott. Láthatta a kegyetlen udvari cselszövényeket, az olasz bohócok és színészek mutatványait, az építkezésekben való kedvtelést, a pártok szenvedélyét, a hadi vállalatok tervezését, a diplomata furfangját, az állam ügyeinek vakmerően kockáztató s szeszélyes intézését. Mind ez élénk hatással volt az ifjú képzeletére s eszére, de szerencsés ösztöne megóvta a példa veszedelmes hatásától. Bethlen udvartartása emlékeztet Báthory Zsigmondéra, de mint fejedelem, merő ellentéte volt a vérengző s könnyelmű zsarnoknak.

Bethlen korán érett s bátor gyermek volt, de mégsem egészen hiteles az a hagyomány, mely szerint élénk részt vett volna Zsigmond fejedelem 1595-ki hadjáratában a törökök ellen Oláhországban, s Lipppa és Jenő körül. Már sokkal valószínűbb, noha nem egészen bizonyos részvétele az 1599-iki sellenbergi és az 1600-iki miriszlói csatákban. De ha távol volt is a csataterektől, melegen érzett Báthory András ügyéért, majd ennek legyőzése után Mihály vajda kiszorítását s Báthory Zsigmond fejedelemségét óhajtotta. Szóval a nemzeti fejedelemség eszméjéért lelkesült, melynek ekkor Székely Mózes volt legkiválóbb harczosa. Székely rokona volt a Bethlen-családnak, Bethlen Gábor atyjával és Lázár Andrással együtt forgott Báthory István táborában. A fiatal Bethlen, apja nyomdokait követve, Székely Mózeshez csatlakozott, mellette volt 1602-ben Fejérvárnál, hol Básta legyőzte Székelyt, s hol két Bethlen vérzett el a nemzeti ügyért. Bethlen Gábor szerencsésen elmenekült. Székely Mózes a török közé bujdosott s nem-

sokára mellette termett Bethlen Gábor. Vajon miért hagyta el Erdélyt s Illye várát? Sokan találgatták ezt akkor is, később is. Mondogatták, hogy nem Básta katonáitól akarta megmenteni Erdélyt, hanem nagyobb szerencsére vadászott s különben is futnia kellett, hogy valami bűnéért kikerülje a büntetést. Ez csak rosszakaratú beszéd, melynek valószínűségét nem támogatja az, hogy Bethlen ellenfelei mohón kaptak rajta; ellenben bizonyos az, hogy midőn Bethlen odahagyta kastélyát és a bujdosó Székely Mózeshez csatlakozott, a nemzeti fejedelemségnek azt a pártját követte, melynek eddig is híve volt és azért az eszméért kívánt fegyvert fogni, melyért mind haláláig küzdött.

Székely Mózes a szultán szívesen látta volna Erdély trónján, de nem bírta a kellő erővel támogatni hadjáratát. 1603 kora tavaszán Székely elindult Erdélybe, Lugosról előre küldvén Bethlen Gábort százhusz magyarral s vagy ezer tatárral. Bethlen áttörve a Vaskapun, megállapodott a négyszáz némettől védelmezett Szászváros előtt. A németek kénytelenek voltak menekülni a várból, de a menekülőket Bethlen vitéz magyarjai megsemmisítették. Ezután Bethlen Gyulafejérvár ostromához fogott, de itt csak akkor boldogult, midőn Székely Mózes is megérkezett. Gyulafejérvár megvétele után Bethlen Illye körül tartózkodott, mialatt Székely Mózes folytatta diadalútját. De az új fejedelemszerencséje hamar lehanyatlott; nyárra kelve az idő, az ellenség is összeszedte magát. Serbán Radul oláh vajda Brassónál megverte Székely Mózes, a magyar fejedelemmel együtt az erdélyi nemesség színe-java is a csatatéren maradt; Bethlen azonban elmenekült.

Székely Mózes szétrobbant pártjának töredékei harczolva vonultak a török határ felé. Borbély György, a vén vitéz, Sámsonon gyűlésbe

hívta a brassói csatából menekülteket s a hunyadi és zarándi nemességet. Itt volt Kamienski is, a lengyel csapatok vezére, ki Székely Mózes segítségére indult, de már a brassói csata után érkezett a szerencsétlen fejedelem táborába. A gyűlés elhatározta, hogy folytatja Székely politikáját. Borbélyt vezérre választotta s Bethlen Gábort Belgrádba küldötte, hogy segítséget kérjen a töröktől. Bethlent több bujdosó nemes és katona összesen mintegy hatszázan kísérték Belgrádba. A bujdosók Konstantinápolyba is küldöttek követeket s mind arra kérték a szultánt, hogy engedjen nekik szabad fejedelemválasztást és támogassa haddal a menekülteket az iszonyúan elpusztult Erdély megmentésére. A szultán megengedte a választást s megígérte a támogatást. A Belgrádban összegyűlt menekülők a fiatal Bethlent választották fejedelmükké, ki előkelőségére s személyes tulajdonaira nézve kitűnt társai közül. A török jóváhagyta a választást, s Belgrádból Temesvárra kísértette a menekülteket. De most megújult a régi átok. A kis magyar tábor pártokra oszlott. Szilvási Boldizsár izgatott Bethlen választása ellen, azt mondogatta, hogy még fiatal ember s hogy teljesebb rendi gyűlésből kellene választani a fejedelmet. Ez egyenetlenségnek része volt abban, hogy a török abba hagyta az 1603-ra tervezett hadjáratot. A bujdosók egy része Temesvárotn maradt, másik része Bethlent követte Szendrőbe, Borbély és barátjai nem akartak kimozdulni Karánsebesből és önnön vesztőkre elfogadták Básta grátiáját.

Bethlen csapattja számára a nagyvezér falkákat rendelt Szendrő környékén s elegendő pénzt, maga Bethlen napidíjat kapott. „Sóval és kenyérrel” ellátva, volt alkalma megismerkedni a török szokásokkal és viszonyokkal, s arra a meggyőződésre jutott, hogy a török jobb azoknál a

keresztényeknekél, a kik miatt úgy elpusztult az ország, hogy 1603. végén a Karánsebestől Szászvárosig terjedő uton nem talált emberi lakást.

De bármily jól érezték magukat Bethlen és társai a száműzetésben, haza vágyódtak. Kétféle út volt a hazatérésre: a császár kegyelme, vagy Székely Mózes vállalatának megújítása. Az első módra is gondoltak a száműzöttek, de úgy látszik, hogy nem kaptak kegyelmet, vagy nem bíztak a kapott ígéretekben. Kerestek tehát fővezért, ki Székely nyomdokába lépjen.

Bethlen Bocskay Istvánra gondolt, a Báthoryak rokonára, „a ki neki gyermeksege ótától fogva igazi jó akaratját mutatta.” Tudta ugyan Bethlen, hogy Bocskay azelőtt „valóban német lélekkel bírt,” de azt is tudta, hogy az utóbbi erdélyi események nem maradhattak hatás nélkül lelkére. Nem tudjuk, hogy mikor izent Bethlen először Bocskaynak, csak azt tudjuk, hogy 1604 elején Bocskayban az országos s a személyes sérelmek már megérlelték a támadás szándékát. De habozott egy ideig, mert nem igen bízott a törökben. Bethlen biztatásai s szolgálatra kész jó indulata azonban megszilárdították szándékát. 1604 tavaszán Bocskay egy Murád nevű török rabját küldötte Belgrádba oly szín alatt, mintha váltságdíjának megszerzéseért bocsátotta volna el. Murádtól üzenté Bocskay, hogy felajánlja szolgálatait a szultánnak. Bethlen Bocskay kívánságait Diák Mehemet, a temesvári beglerbég tolmácsa segítségével pontokba szedette és úgy terjesztette Lala Mohamed szerdár elé. A szerdár Diák Mehemettől és Bethlentől Jausz Ali Malkocs nagyvezérhez küldötte az iratot, melynek alapján Bocskay megkapta az Áhmet szultán nevével való ahdnámét.

Bethlen 1604 szeptember elején Szendrőből

Temesvárra indult, hogy a basával tanácskozzék a hadjáratról. Valószínűen az volt a terve, hogy a török segítségével elfoglalja a Bastától elhagyott Erdélyt. Azonban szeptember 19-én Dampierre és Rákóczy Lajos portyázó hajdúi Temesvár mellett meglepték és szétugrasztották Bethlen csapatját. Azt híresztelték ekkor, hogy Temesvárnál Bethlen íródeákja zsebében egy levelet találtak, melyből a császáriak észrevették, hogy Bocskay a törökkel szövetkezik. Nem tudjuk, hogy miben van e levél dolga, csak annyi bizonyos, hogy a császáriak már hamarabb is tudták, hogy Bocskay ellenök tör.

Bethlen néhány héttel a temesvári harc után vagy négyszázad magával Temesvárról Gyulán át Bocskayhoz sietett. Hazaérve, szóval és tettel segítette Bocskayt. Része volt az erdélyi várak meghódításában, majd mint hunyadmegyei főispán őrizte a Vaskapu felőli határt. Egy ideig zaklatta Radul oláh vajdát és vezére lett a magyar segédcsapatnak, mely Jeremiás moldvai vajdát megvédelmezte lázadó alattvalói ellen.

Boldoggá tették e harcok, melyek régóta elnyomott hazáját felszabadították. Növelte még boldogságát, hogy 1605 tavaszán haza vezethette régen eljegyzett mátkáját, Károlyi Zsuzsannát, László leányát. Bocskay halála után a fiatal Báthory Gábor volt Bethlen fejedelemjelöltje. Családi hagyományok, gyermekkorának benyomásai és az oly nagyra becsült Székely Mózes példája a Báthory névnek tiszteletét gyökereztettek meg lelkében. Oly hévvel izgatott Báthory Gábor mellett, hogy Rákóczy Zsigmond elfogatta 1607-ben. A közügyek igazgatója felségsértés miatt el akarta ítélteni Bethlent, de Rákóczy Zsigmond megkegyelmezett a fogolynak, csak Hunyad várától fosztotta meg, melyet visszaadott régi birtokosának, Enyingi Török Istvánnak.

A szabadon bocsátott Bethlen nem hagyta el Báthory pártját, sőt azon volt, hogy „ne haladjon“ Rákoczy Zsigmond lemondása s Báthory fejedelemmé választása.

1608. virágvasárnapja (márczius 30) Bethlen Gábornak nagy ünnepe volt. Ekkor vonult be Báthory Gábor, a tizenkilencz éves fejedelem Kolozsvárra.

Az új uralom szilárdsága mindenek előtt a portától függött. És ki lett volna alkalmasabb a portai követségre, mint Bethlen Gábor, a fejedelem tanácsosa, a hunyadmegyei főispán és az udvari hadak főkapitánya, a ki oly jól ismerte a török viszonyokat? 1608. július 7-én indult el dévai házából Konstatinápolyba, a seregek urának áldását kérve követségére. Valóban áldásos is volt a követség. Szeptember 4-ikén kelt Ahmet szultán ahdnáméja, melynek legnevezetesebb pontja az volt, hogy a porta három évre elengedte az adót az új fejedelemnek. Ezt a nagy vívmányt Báthory jó részben Bethlen ügyességének és buzgalmának köszönhetette.

A másik hatalmas császárral való viszony rendezésében is segítségére volt Bethlen Báthorynak. Őt küldötte a fejedelem az 1609-iki pozsonyi országgyűlésre erdélyi követnek. Itt Sennyei Miklóssal és Rhédey Ferenczczel együtt az Illésházyval kötött 1608-iki kassai szerződés megerősítését sürgette. Ez a szerződés biztosítéka volt Erdély függetlenségének a bécsi udvarral szemben. Küldetésének ez a főcélja nem sikerült, de II. Mátyás jól fogadta Bethlent; a magyar kormányférfiak pedig minden jóval biztatták az erdélyi kérdésre nézve. Midőn Bethlen 1610. elején hazatért Pozsonyból, Báthory megajándékozta a csiki kapitánysággal s hozzá még új javadalmaikat adott neki. Az 1610-iki Kendi-féle összeeskü-

vés leveretésében is része volt Bethlennek; ő fogatta el Mikó Györgyöt és Kálnoki Jánost, s mikor Báthory Székről elindulva Beszterczének tartott, nagyon megnyugtatta az a hír, hogy Bethlen Beszterczén van, mert tudta, hogy most már az országgyűlés színhelyén nem kell újabb veszélytől félnie.

Báthory ekkor újra megajándékozta Bethlent, ki most talán leghatalmasabb, de nem a legbefolyásosabb híve lett a fejedelemnek. A jellemtelen Imrefi befolyásával nem versenyezhetett. Már pedig Imrefi ez időtájt végzetes tanácsokat adott urának. Báthory régóta vágyódott a lengyel trónra; 1610 végén pedig elhatározta, hogy hirtelen elfoglalja a szászok fővárosát, onnan Oláhországba tör s a két oláh vajdaság elfoglalása után a lengyel trónhoz egyengeti az utat. Bethlennek nem volt része e könnyelmű terv kigondolásában, de a végrehajtásban segítette a fejedelmet. Szeben elfoglalása után Báthory Gábor Bethlent küldötte válogatott lovassággal Oláhországba, hogy fogja el Serbán Radult, de a vajda már elmenekült. Bethlent a fejedelem nyomon követte Oláhországba, és midőn a porta fenyegetései miatt kénytelen volt elhagyni az oláh földet, Tergovistban hagyta Bethlent bizonyos számú csapattal. A fejedelem már tudta, hogy terve nem sikerült, mert a porta nem az ő kívánsága szerint rendelkezett Oláhországról. A nagyvezér Michne Redult küldötte Tergovistba, kit Bethlen is segített beigtatni.

Az oláh hadjárat után lehanyatlott Báthory szerencséje. Ellene fordultak a hatalmak, kiket könnyelműen felingerelt. Serbán Radul 1611 tavaszán kiűzte utódját s Báthory ellen tört. Julius 10-én a hadi dolgokban járatos oláh ugyancsak Brassónál megverte Báthoryt, mint annak idején Székelyt. A jobb szárny, melyet Bethlen

vezetett, vitézül harczolt, de az egész csata ügyetlen vezetése miatt kárba vészett egyesek vitézsége. Bethen Gábor a „futó harczról nem kevés kárral“ menekült Dévára.

Nem sokáig nyugodhatott. Serbán Radul győzelme siettette az Erdély felé tartó Forgách Zsigmond útját. A kassai kapitány a király megbízásából vezette a hadsereget az erdélyi fejedelem ellen, mert Báthory oláhországi támadását az udvar jó alkalomnak nézte régi politikája fölélesztésére. Ugy hitte, hogy az eléggéletlen alattvalók s a szomszéd fejedelmek segítségével megsemmisítheti Erdély önállóságát. Forgách diadalmasan haladt előre s augusztus 5-kén Szerdahelyre érkezett, nem messze Nagy-Szebentől. Bethlen nyugalmát is megzavarták Forgách portyázói, noha ezek Déva városa ellen nem boldogultak. Bethlen jól tudta, hogy a török nem engedi át Erdélyt a magyar királynak. Csak azt nem tudta, hogy meddig tűri a porta Forgáchot az erdélyi területen? Megjelent tehát a kassai főkapitány szerdahelyi táborában, nem azért, hogy elárulja fejedelmét, hanem azért, hogy kikémlelje Forgách szándékait s hogy jószágait megoltalmazza a pusztítás ellen és hogy biztosítsa magát arra az eshetőségre, ha Forgách hosszabb ideig maradna az országban. Megegyeztet a főkapitánynyal bizonyos feltételekben s megígérte, hogy leteszi a hűségesküt, mihelyt a király megerősíti a szerdahelyi szerződést.

A király sietett megerősíteni a szerződést, de Bethlen nem gondolt arra, hogy letegye a hűségesküt, hanem Szerdahelyről hazatérve, rögtön Temesvárra utazott. Husz nap alatt visszaérkezett a Vaskapún át, négyezer törököt vezetve; ugyanekkor Szilisztria felől Omer basa is útban volt törökkel, tatárral. Forgách Zsigmond szeptember 19-én kénytelen volt távozni az országból.

De Báthory e nagy szolgálatakat nem jutalmazta meg. Az 1610-iki oláhországi hadjárat óta meg volt zavarva az egyetértés Báthory és Bethlen közt. A könnyelmű, büszke fejedelem nem birta elfelejteni, hogy Bethlen ellenezte Nagyszeben elfoglalását s az utána következő vállalatot. Azóta hajlandó volt Báthory Bethlenre hárítani a felelősséget, valahányszor súlyosbodott helyzete a vakmerő támadások következtében. Bethlen megjelenése Forgách szerdahelyi táborában fokozta Báthory elkeseredését. Bethlen hiába intette a fejedelmet, hogy javítsa a portával való viszonyát. Midőn végre belátta, hogy Báthory helyzete tartóhatatlan a porta haragja miatt, levelet írt régi barátjának, a temesvári pasának. E levél Báthory kezébe került. A fejedelem már előbb is fenyegette alattvalóját, hogy megöleti, de most már nem volt többé maradása Bethlennek. 1612. szeptember 16-ikán elmenekült Erdélyből. Meglátogatta a temesvári, budai, tolnai s eszéki törököt. Majd 1613 februárjában Drinápolyba érkezett. A törökök közt igen sok jó barátja volt Bethlennek. Múltja és bizalmat keltő fellépése miatt a porta szívesen pártolta a gyűlölt Báthory ellenében.

A nagyvezér kiadta a parancsot, hogy Magyar Ogli és Szkender pasák két felől támadják meg Erdélyt. A hadak fölvonulását folytonos alkudozások kísérték, mert a porta meg akarta lepni az erdélyi fejedelmet. Báthory még július elején azt hitte, hogy Bethlen rosszul fog járni. De midőn Magyar Ogli augusztus 30-ikán átlépte az erdélyi határt s néhány hét múlva Szkender is követte, Báthory kétségbeesetten futott országából. Október 8-ikán érkezett Váradra, hol 26-ikán a bécsi udvar jutalmát váró Abaffy Miklós megölette a szerencsétlent.

Ekkor már nem volt erdélyi fejedelem. A

kolozsvári országgyűlés október 21-ikén kelt levelében trónvesztettnek nyilvánította és 23-ikán Bethlen Gábort választotta erdélyi fejedelemnek.

MÁSODIK FEJEZET.

A nagy háboru előtt.

A rendek vigyáztak arra, hogy megőrizték a szabad fejedelem-választás formáját. De némi árnyékot vetett e választás szabadságára az, hogy Szkender basa hívta gyűlésbe a rendeket s tordai táborában várakozott Bethlenre, hogy átadhassa neki a fejedelemség jelvényeit. Az egykorú Nagy Szabó Ferencz, ki nem szerette Bethlent, gúnyosan jegyzi meg a választásról: „Féltökben libere eligáltak Bethlen Gábort.” Ellenben jó sejtelemmel beszélt a kolozsvári templomban Mikola János, midőn így üdvözölte Bethlent: „Hitünk és hitelünk olyan vagy on nagyságod felől, ki nemzetségét és hazáját szánja, sebeit fájlalja, kötözi, orvosolja, ide s tova tűnt, bomladozott szabadságát előbbi helyre rakosgatja, támogatja és megerősíti, romlását építi, pusztaságát telepíti és mint édes atyja, anyja, megbántódott sérelmeit kebelében megkérleli, édesgeti és megnyugotja.”

Báthory halála miatt hamar megszabadult Erdély a töröktől. Nem volt ellenjelölt, a töröknek tehát nem volt mit keresnie Erdélyben. Mivel így Bethlen jó hasznát vette Báthory eltűnésének, akadtak olyanok, a kik őt gyanúsították a gyilkossággal. Pedig nem így volt. Giczey András, az egyik gyilkos, várta is a jutalmat Bethlentől, de kegyetlen fogságot kapott jutalomul; Szilásit, Ladányit, Giczynek társait pedig Báthory udvari katonái feldarabolták Medgyesen 1614. márcziusban.

Báthory hívei eleintén idegenkedtek Bethlentől, de mihelyt meggyőződtek arról, hogy az új fejedelem, kit annak idején Báthory elűdözött, nem gondol a bosszúállásra, meghódoltak Bethlennek.

Sajátságos, hogy a szászok, kiknek a legtöbb okuk lett volna az örömrre, a legtovább idegenkedtek Bethlentől. Makacsok, bizalmatlanok és erőszakosak voltak Bethlennel szemben. Bethlen ritka béketürelést mutatott irántuk. 1614. február 18-ikán kiköltözött Szeben városából, mely 1610 óta székhelye volt a fejedelmi udvarnak. Midőn Bethlen 1614 márcziusán országgyűlést hirdetett Segesvárra s a segesváriak kikergették az ország szállásadóit, Bethlen haragudott ugyan, de megbocsátott a szászoknak. Türelmetlenebb tanácsosaival szemben arra hivatkozott, hogy őt a szászok fejedelmének is hívják. Egész program volt e megjegyzés. Türelem a vallásra és nyelvre nézve különböző alattvalók iránt, volt a fejedelmi program alap gondolata.

Bethlennek annál is inkább szüksége volt legkülönbözőbb alattvalói támogatására, mert a trónváltozást a bécsi udvar újabb támadásra használta föl. Dóczy András, a szatmári kapitány, azon volt, hogy az Erdélyhez tartozó magyarországi megyék főbb erősségeit elfoglalja a király számára. Ezt a törekvést Forgách Zsigmond és a nádor is helyeselték. Nagyváradról le kellett mondania Dóczynak, de addig vesztegetett, fenyegetett és erőszakoskodott, míg végre 1614. elején már megszerezte a királynak Husztot, Kövart, Ecsedet, Nagybányát és Tasnádot. A háború alapota volt ez minden hadizenet nélkül.

Bethlen a diplomatia fegyvereivel védelmezte magát. Már ekkor megmutatta, hogy jobban ért e fegyverekhez, mint ellenfelei. Diplomatai fejedelem-

ségének elismerését, a Báthoryval kötött szerződés megerősítését s a várak visszaadását kívánták az udvartól. A császár diplomatái azonban megtagadták a fejedelem elismerését, hazug okokkal bizonyígtatták, hogy Erdély megszegte a magyar királlyal kötött szerződést és azon voltak, hogy az elfoglalt várakon kívül még Nagyvárad is valami módon a királyi hatalom körébe jusson.

Bethlen a portához fordult. Itt komolyan vették az ügyet. 1614. május 10-én Mehemed csász Ahmed szultán levelét adta át II. Mátyásnak. Ahmed határozottan figyelmeztette a császárt, hogy Huszt, Kövár, Nagybánya és Tasnád elvétele a béke fölbontására vezet, mert a szultán „Erdélyből csak egy kis kövecskét és egy maroknyi port sem enged.”

Kissé különösnek látszik, de mégis úgy van, hogy e levél szolgálatot tett az udvari politikának.

E politika nem volt ugyan háborús, de esetleg nem riadt volna vissza a háborútól. Fő célja az volt, hogy a keleti zavarok ürügye alatt az örökös tartományok rendeitől és az osztrák ház barátaitól pénzt csikarjon ki nagyobb hadsereg fentartására. Mátyás vezető minisztere kapott tehát a Mehemed császártól hozott levelen. Gyűlésbe hívta a Habsburg-ház uralma alatt álló tartományok képviselőit s a levélre hivatkozva, támogatást kért tőlük a hadsereg toborzására. Azonban az 1614. augusztus 11-én kezdődő linczi gyűlés nem Khlesre hallgatott, hanem a magyar rendek követére, a kik békés színben tüntették fel a helyzetet s fölöslegesnek nyilvánították a hadi készülődést. A linczi gyűlés hangulata meggyőztette Khlesl számításait. Még egy ideig próbálgatta a miniszter politikája folytatását, de 1615-ben már a kibékülés útjára tért. Előbb Bethlennel, majd a törökkel békült meg. 1615. május

6-ikán Forgách bibornok, Molárd János, a haditanács elnöke és Daróczy Ferencz, mint a király biztosai, az erdélyiek részéről pedig Pécsy Simon kanczellár, Sarvasági Zsigmond, Balassi Ferencz, Borsos Tamás és Veres Pál Nagyszombatban megkötötték a békét.

A béke értelmében Huszt és Kővár visszasikerültek Erdélyhez, de Nagybánya és Ecsed, mivel nem az Erdélyhez kapcsolt megyékhez tartoztak, a magyar király kezén maradtak. Ki volt mondva a békében, hogy Erdély tartozik segíteni a magyar királyt ellenségei ellen „a török kivételével.” A titkos szerződés pontjaiban ez a kivétel hiányzott. Ebben az volt mondva, hogy Erdély tartozik a királyt segíteni a török ellen, ha területe biztosságának rögtöni kockáztatása nélkül teheti. E szerződésre a fejedelem és a Nagy-Szombatban megjelent erdélyi biztosok esküdnek meg és titoktartást fogadnak.

A szerződés megkötése után Daróczy Ferencz és Lassota Erik Erdélybe indultak, átadták a királyi hitlevelet, meghallgatták a fejedelem s a rendek esküjét, Husztot és Kővárt megnyitották az erdélyi őrségnek és biztatták Bethlent, hogy a király majd megadja neki a fejedelmi címet, sőt a római birodalom herczegének címét is, ha jól viseli magát.

Bethlen tehát vérontás nélkül foglalta vissza a várakat, melyekre joga volt. A titkos szerződés, bármily komolynak látszik, nem rótt reá kockáztatással járó kötelezettséget. Az egész inkább udvariassággal járó formáság volt, mely mintegy szokássá lett az erdélyi-magyar szerződésekben. Egyik fél sem vette nagyon komolyan.

Azonban Bethlen még sem írja alá a titkos pontokat, ha oly bizalmas szolgája lett volna a töröknek, mint ellenfelei hirdették.

De ép azért volt előzékeny az udvar iránt, mert a portával is voltak bajai. 1614 márcziusában a Temesvárról érkezett Mehemet agát kellett fogadnia. Mehemet aga Lippát és Jenőt kérte Bethlentől. Ezt a két várat Báthory Zsigmond foglalta vissza a töröktől, Bethlennek pedig, midőn Báthory Gábort meg akarta buktatni, meg kellett ígérnie, hogy visszaadja azokat. Mikor? Ez nem volt az ígéletben; Bethlen úgy gondolta, hogy halaszthatja az átadást, sőt remélte, hogy egészen elodázhathja.

Mehemet agát jó szóval tartotta és vele együtt Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt küldötte a portára. Az erdélyi főkövetek az ahdnamét kérték a szultántól a rendek utasítása szerint. A rendek ugyanis a fejedelmválasztás szabadságát akarták biztosítani, hogy az 1613-iki eljárás ne maradjon például a jövőre. Nazuf nagyvezér megadta az ahdnamét az erdélyiek kívánsága szerint. Csakhogy az engedményért jutalmat követelt. Szkender pasa 1614. augusztusban érkezett Erdélybe a hazatérő főkövetekkel együtt. Szkender Bethlen ígéletének beváltását sürgette. Sőt ősszel török hadakkal Temesvárra szállott, hogy átvegye Lippát. Nehezítette a helyzetet az, hogy a ráczokból, oláhokból és magyarokból álló őrség bizva Forgács és Dóczi család ígéreteiben, nem akarta a várba bocsátani, sőt a városból is kiűzte Bethlen embereit, mert a királyi hadaknak szánta a várat s attól tartott, hogy Bethlenék nem bocsátják majd be a király katonáit. Forgács és Dóczi a király meghagyásából biztatták a lippai őrséget és így az udvari politika elérte azt a célját, hogy Bethlen útjába újabb akadályokat gördített, de az állítólag megmenteni óhajtott keresztény várnak majdnem veszét okozta. Bethlen ugyanis szerette volna megmenteni Lippát, mely mint lerakódó

helye a Maroson szállított sónak s mint élénk kereskedelmi központ nagy jövedelmet hajtott a kincstárnak.

De most mintegy két tűz közé szorult. Megvárja-e, hogy Forgács és Dóczi foglalják el Lippát, mint elfoglalták Husztot és Kővárt? Nem volna-e módjukban akkor Lippa odaigérésével megnyerni a portát Bethlen valamelyik versenytársa számára? S másrészt nem lehetséges-e, hogy maga Szkender foglalja el a várat s azután majd Bethlent hűtlenséggel vádolja a nagyvezér előtt?

Nem volt más menedék; Bethlennek be kellett váltania az 1613-ban adott ígéretet. Lippa alá szállott tehát hadával és 1614. október 29-ikén a városba vezette a Szkendertől küldött Tatár Cselebit. Ez alatt nagy változás történt a portán; Nazuf nagyvezér megbukott, a szultán sógora, Mehemmed lett utódja. Tholdalaghi Mihály, az erdélyi kapitánya, kitűnően használta fel ez alkalmat. Tudta, hogy Mehemed a tavasszal Perzsiába akar indulni, elhitette tehát vele, hogy a német császár felbontja a békét, ha a törökök Lippába törnek. A törökök már ki is tisztították a majdnem húsz év óta pusztán hagyott mecsetet, midőn a Bethlentől felmutatott parancs következtében Tatár Cselebinek el kellett vonulnia. Tholdalaghi Mihály ritka szolgálatot tett akkor Erdélynek.

Bethlen ekkor újra halogatta az átadást. Annyira, hogy Gürczi Mehmet kajmekám, Bethlen régi pártfogója, megharagudott reá. „A mely dolog eránt felőled feleltem” — írta neki — „maig is mind valóság nélkül van. — A felső arany békességben, mikor Lippa és Jenő hatalmas császárunk kezében volnának, Erdély emberrel, mint a pomagranát bélel, teli vala, mégis elférnek vala, most mikor az akkori lakosoknak fele sincs az insatiabilitas szerzi, hogy a maga kertéből is

hatalmas császárunknak csak egy almácska is nehezen adassék.“ 1615. őszén a porta zálognak tartotta a vén Balassi Ferenczet, az erdélyi főkövetet, Lippa átadásáig. Bethlen helyzetét még az is nehezítette ekkor, hogy nem akarta segíteni a kegyetlen Tomsa István moldvai vajdát Mohila Sándor ellenében. Mohila Sándor ugyanis jobb szomszédnak ígérkezett, mint Tomsa.

Kadizádi Ali, a budai pasa, ki minden úton-módon kényszeríteni akarta Bethlent az 1613-iki ígért beváltására, fejedelmi ellenjelölteket keresett. Báthory Andrást sarkalta a fellépésre, majd Balassa Zsigmondnak élesztette reményeit. Ezek azonban ártatlan ellenfelek voltak.

De nemsokára az udvar cselszövényei egyesültek Ali törekvéseivel. Az udvar emberei már 1613. vége óta érintkeztek az elégtelen szászokkal. Lassota és Daróczy 1614-ben leginkább azért jártak Erdélyben, hogy bátorítsák az elégtelen szászokat Bethlen ellen. A szászok figyelmeztették Lassotát az örökké nyugtalankodó Kendi Istvánra, a ki hajlandó volt megölni Bethlent, mint annak idején Báthoryt.

Kendi érintkezett az országból kiűzött Serbán Radullal és Homonnay Drugeth Györggyel, a fiatal és buzgó convertitával, a kit már Báthory alatt emlegettek fejedelemjelöltnek. 1614. végén az udvarnál is megfordult. Pénzt kért vállalatára. 1615. elején a felsőmagyarországi vármegyékben már mindenütt beszélték, hogy Kendi katonákat fogad Homonnay bevitelére. De Kendi csak hirtelenkedett, elsütötte a puskát, mikor a sokfejű mozgalom vezetői csak kezdetén voltak a készülődésnek. „Praktikája elolvadt a hóval,“ mint Forgács Zsigmond írta, a ki ekkor már az Erdély-lyel való egyetértés híve volt.

1615. január 8-ikán Homonnay aláírta az

udvartól követelt reversalist. Ebben arra kötelezte magát, hogy helyre állítja Erdélyben a katolicizmust, átadja Váradot a királynak, bármikor hajlandó német őrségeket fogadni az országba, a császár nevére veret pénzt, évi ajándékot küld a császárnak és bebocsátja a német telepítvényeseket a szász városokba. Homonnay ajánlatokat kapott a lengyel királyhoz s hozzá még pénzt is. A fiatal főúr még Ali pasához is fordult, Lippát, Jenőt és nagy évi adót ígérve a portának. Khlesl is alkudozott Alival; tulajdonképi célja az volt, hogy a császár a szultánnal egyetértésben fossa meg Bethlent országától. Terve szerint a törökkel kötött 1615-iki bécsi békének az lett volna a haszna, hogy az osztrák-török szövetség erejével megfékezett Magyarország útját nem állhatja Homonnay trónraléptének.

Homonnay azonban nem igen akarta bevárni Khlesl nagyon is mély alapra rakott épületének lassú emelkedését. Ugy látszik, hogy Molard, a hadi tanács elnöke, nem igen fékezte a fiatal trónjelöltet. 1616. első napjaiban egyszerre hire terjedt, hogy egy Tarjáni Demeter nevű hajdú zászlóval jár széjjel a falvakban s hadat gyűjt Homonnay számára. E rezgелődés nagy megütöközést keltett mindenütt. Bethlen követeket küldött Prágába és a nádorhoz. Thurzó nádor oly határozottan lépett fel Bethlen mellett, hogy az udvar kénytelen volt a béke barátjának szerepét játszani. Márczius elején már vége volt a mozgalomnak.

Tarjáni kísérlete megerősítette Bethlent abban a gondolatban, hogy igen veszélyes volna a szultán akarátának mellőzésével a nagyszombati békébe vetni minden bizalmát. Már pedig a porta kifogyott türelméből. Kadizádi Ali megizente Homonnay ígéretét a portának s ez ígéret növelte

Bethlen konstantinápolyi ellenfeleinek erélyét. Ugyanekkor a Tomsa István és Mohila Sándor közt dúló háborút a porta nagy hadi erővel akarta elintézni. Szkender pasát kinevezte szerdárnak a Mohilát támogató lengyelek ellen oly sereggel, melyet Balassy százezerre becsült. Bethlen is kénytelen volt Török Istvánt háromszáz hajduval elküldeni a Tomsát támogató Michne Radul mellé. Szkender hada nemcsak a lengyelnek szólt; féltő volt, hogy Erdélynek veszi útját, ha Bethlen tovább is vonakodik. Az április 17-ére összehívott gyulafejevári országgyűlés, tekintetbe véve Ali, Szkender s Homonnay viseletét, kimondotta, hogy „az egy Lippa odaadásával hazánkat egészen utolsó veszedelemtől, magunkat, feleségeinket, gyermekeinket meg kellett váltanunk.”

A határozat végrehajtása nem volt könnyű. A lippaiak nem akartak engedelmeskedni Bethlennek s az oda küldött erdélyi hadak egy része is hozzájuk pártolt. Junius elején maga Bethlen szállotta meg a várat, melyet a védők 12-én kénytelenek voltak feladni. Két nap múlva a fejedelem Lippát, Solymost, Aradot, Facsádót, Bogsánt és Nagylakot átadta Mehemed pasának, a temesvári beglerbegnek.

Fájdalmas volt az áldozat, de ép azok vádolták érte leghevesebben Bethlent, a kiknek magatartása miatt kénytelen volt minél szorosabban csatlakozni a törökhöz.

Mert Homonnay nem nyugodott Tarjáni hadának eloszlása után. Sőt a mozgalom most nagyobb hullámokat vetett. Dóczy, Eszterházy Miklós s Lónyay András is Homonnayhoz csatlakoztak. Molard megbízásából Althan Adolf gróf Fekete Pétert, a nagy befolyású szoboszlói hajdúkapitányt Homonnay részére csábította. A mozgalom vezetői különösen Kadizádi Alira számí-

tottak, csakhogy a budai pasa hangulata megváltozott, mióta Bethlen komolyan készült átadni Lippát. Most megfenyegette Homonnayt és Bethlen biztatására Magyar Ogli egri pasa hadaival együtt táborba szállott Szolnok mellé.

Bethlen csupán a török segítségében bízott. A hajdukat figyelmeztette arra, hogy némely „pápista urak idegen nemzetséget, tüzet hozván hazánkban, az által akarják az bálványt felállítani.” Nem elégedett meg ez intéssel, hanem ígérettel csábítgatta vagy fenyegetéssel rémitgette a hajdukat. Homonnay azonban többet költött reájuk. Aranyos hadnak hívták az ő hajduseregét, melynek élén Fekete Péter Biharba tört. De nem haladhatott tovább. Rhédey Ferencz, Bethlen sógora és régi hű barátja, június 10-én és 11-én Konyárdnál ezer válogatott lovassal „nagy és kemény harcban” szétverte Fekete csapatait. Ekkor tájt a Homonnaytól toborzott kozákok „felettele nagy dulást, kóborlást cselekedtek, feltörték a szentegyházakat és a nemes emberek házeit”, az éjszakkéleti vármegyékben. Most már a felsőmagyarországi nemesség feltámadt Homonnay ellen és jóságaira tört. Forgács Zsigmond kénytelen volt július 14-kére Kassára gyűlésbe hívni a felsőmagyarországi rendek követeit. Ez a gyűlés azt izente Bethlennek, hogy „az ország a frigyét vele megtartja és vele lészen.”

Nyugalmasabb lett volna a kassai rendek tanácskozása, ha Pázmány Péter a király megbízásából június végén nem érkezik Felső-Magyarországba. Pázmány azzal volt megbízva, hogy biztosítsa Homonnayt a király kegyelméről, hogy kitartásra buzdítsa és fejezze ki neki a királyi elismerést hűségéért és igyekezeteiért. Ez volt a titkos megbízás; a küldetés hivatalos czíme az volt, hogy Pázmány a megzavart nyugalmat szándékozik helyreállítani.

Bethlen jól tudta, hogy mit kell hinnie Pázmány küldetéséről. „Nem akarják megbüntetni” — írja ekkor — „mert ha akarnák, nem papra biznák az ily dolgot.” Ellenben a kassai gyűlés izenete megnyugtatta a fejedelmet. Kijelentette, hogy a nádor és az ország nem okai a béke bontásának. Nagy bizalmat meritett a konyárdi győzelemből. „Aldott az isten” — így kiáltott fel — „ki az ő dicsőségét, nagy nevét megkáromlani z bálvá nyozó népnek nem engedi.” Erélyesen követelte Homonnay, Dóczi, Lónyay, Perneszi és az Erdélyből kiszökött elégtelenek megbüntetését. Azonban nem várhatta meg fegyverben követeléseinek végrehajtását, mert Ali pasa hazatért Szolnokról, midőn Homonnay hajdujainak szétosztatásáról értesült.

Bethlennek annál is inkább követnie kellett e példát, mert a moldvai zavarok lekötötték figyelmét. Szkender döntő harczra készült Mohila ellen és maga mellé hívta Bethlent. Bethlen, ha csak szerét tehette, kikerülte az ilyen inkább olah fejedelemhez illő táborozásokat. Most is addig mentegetődzött, míg szerencsésen elkésett. Bethlen Bereczknél volt, midőn meghallotta, hogy Szkender augusztusban megverte Koreczki lengyeljeit.

A lengyelek moldvai szerencsétlensége nagy csapás volt Homonnayra, a ki számított Mohila lengyel hiveinek diadalára. A lengyel király a spanyol királynak is ajánlotta a katholicizmus magyar bajnokának ügyét. Homonnay a bécsi nuntiusztól is remélt támogatást, bár sokkal kevesebb pénzt gyűjtött a különböző helyekről, mint a mennyit várt; volt mégis annyija, hogy föléleszthesse a zavarokat.

Bethlen elég korán értesült Homonnay újabb készülődéséről. Meg akarta előzni a táma-

dást. Simoni Györgyre, a kipróbált vitézre bízta a hadak fogadását. Hanem Gombos András, Fekete utódja nem nézte a dolgot tétlenül. Vagy kétezer embert gyűjtött össze, meglepte és elfogta Simonit Tarcsán október vége felé. A halálosan megsebesült Simonit Dóczyhoz vitték Szatmárra. Dóczy vallomásokat csikart ki a haldoklótól. Ezekből az tűnt volna ki, hogy Bethlen Jenőt és Váradot át akarja adni a töröknek. Igen valószínű, hogy maga Dóczy költötte a vallomásokat. Oly lankadatlan kedvvel gyártotta a hazugságokat Bethlenről éveken át, hogy talán már maga is hitte mindazt, amit eleinte csak az udvar kedvéért gondolt ki. Elég az, hogy Simoni halála nagyon felbátorította Gombost. Tábora nevében proclamatiót adott ki Bethlen ellen s ebben főkép Simoni vallomásai alapján szidalmazta a fejedelmet.

Gombos Deésig vonult előre, de itt Kamuthy Balázs és Török István lesbe csalták és megverték november 20-án. Most Bethlen is táborba szállott. Hadainak egy részét Szatmárnak küldötte, ő maga a derékhaddal Debreczennek tartott. Az incselkedés komoly dologgá lett. A felsőmagyarországi vármegyék megtagadták az engedelmisséget, midőn Bethlen ellen fegyverbe szólitották őket. Az udvar most megijedt; Forgács Zsigmond arra kérte Bethlent, hogy „ne fegyverrel vegyen igazat magának,” hanem követeket küldjön a királyhoz.

1617. elején a felsőmagyarországi rendek is arra kérték a fejedelmet, hogy vezesse vissza hadait. Bethlen tehát visszavonult.

Prágába küldötte Kemény Boldizsárt és Kassay Istvánt nem azért, hogy új szerződést kössenek, hanem hogy neki, a megbántódott félnek igazságot kérjenek. Az udvar e felfogást határozottan visszautasította. Szerinte Bethlen bontotta fel a békét s ő adta át Lippát a töröknek,

minden igazi kényszer nélkül. Mily könnyű lett volna e vádakat visszaverni. De Bethlennek ez a vita mellékes dolog volt. Békét akart, hogy meg-

II. MÁTYÁS.

szabaduljon a további támadásoktól. Még abban is megnyugodott, hogy Mátyás most sem akarta neki megadni a fejedelmi címet. 1617. július 31-

én a királyi s az erdélyi biztosok megkötötték a második nagyszombati békét, mely tulajdonkép nem egyéb, mint megerősítése az elsőnek azzal a különbséggel, hogy a másodikban a békezavarók büntetése erősebben van kiemelve.

A fejedelem nem erősítette volna meg a nagyszombati békét a legnagyobb készséggel, ha Lippa átadása után már mit sem kellett volna tartania a török követeléseitől. 1617. április közepén Kara Mehemed császár a szultán harmas parancsolatjával érkezett Bethlenhez. Az egyik az volt, hogy Jenőt adja át rögtön, a második az, hogy fizesse meg az évi adót, melyet eddig még egyszer sem fizetett, s végül bocsásson hadakat Szkender mellé, ki a kozákok rabló hadjáratai miatt Lengyelországot akarja megtámadni. Bethlen mind a három parancs elől ki akart térni; az utolsó volt a legsürgősebb. De a fejedelem most sem bánta volna, ha újra lekésik a lengyel-török háborúról. A sokféle parancs közt — válaszolta a portának — nehéz eligazodni. A levelek nem egyeznek a szóbeli ígéretekkel. A szultán megharagudott. Parancsoljuk — izente neki — hogy két szállást egygyé tévén, mentest menjetez és a mi hadainkkal megegyeztetek. Bethlen tehát augusztus végén átlépte a határt. A Dnjester partjára, Soroki környékére vezette táborát. Rögtön a közvetítéshez látott. Valami derekas hadviselésre egyik félnek sem volt kedve. Nyolcz napig fáradozott Bethlen izengetéssel s követküldéssel, míg végre szeptember 22-én Zolkievsky, a korona hetmanja és Szkender aláírták a békét. A békében a lengyelek megígérték, hogy Moldvába nem küldik alattvalóikat s hogy Homonnayt és Serbán Radult nem eresztik át területükön. A Dnjester partján kötött békének közvetítése nevelte Bethlen tekintélyét és terjesztette hírnevét. Meg-

erősödve az átélt viszontagságoktól, vigyázott mindenfelé, mert már régóta érezte, hogy nagy eseményekben nagy szerep vár reá.

HARMADIK FEJEZET.

Az első támadás.

Az ellenreformáció Csehországban erősen küzdött a Rudolf alatt kivivott vallásszabadság ellen. Braunau és Klostergrab nevei világhírűvé tették a küzdelmet. Gindely szavai szerint a klostergrabi protestáns templom falai ellen mért csapások viszhangot keltettek egész Európában. A személyesen is megsértett Thurn a forradalom terére sodorta Csehországot. A királytól eltiltott protestáns gyülekezet élén 1618. május 23-ikán a prágai palotába vonult és társai segítségével, régi cseh szokás szerint, kidobta az ablakon Slavatát és Martinitzot, a gyűlölt helytartókat s Fabriciust, az ártatlan titkár.

Bethlen rögtön átérezte ez események nagy jelentőségét. Régóta várta az alkalmat, hogy megtorolhassa az udvar oktalan fenhéjazását, nyílt és leplezett támadásait, régóta szerette volna terjeszteni hatalmát s megtörni a katolikusok megújuló erejét. De semmit sem akart elhamarkodni, nyugodt maradt, várt, figyelt és csendesen dolgozott. „Ilyen nagy dolognak — mondá — „derekas fundamentumot akar vetni, olyat, melylyel az egész magyar nemzet élhessen minden szükségnek idején bátorsággal.“

Először is rendezni akarta ügyeit jó barátal és ellenféllel. Az értekezlet, mely a két nagyszombati szerződés értelmében a határkérdések és vitás magánügyek rendezésére lett volna hivatva, egyre halasztódott, noha a második szerződés

SLAVATA ÉS MARTINITZ KIDOBATÁSA.

1617. szeptember 21-ére tűzte ki megtartását. 1618-ban az udvar már nem merte Bethlen türelmét tovább próbára tenni. Ez év végén Eszterházy Miklóst bízta meg a károlyi alkudozás vezetésével. A károlyi értekezlet befejezése után 1619. április 11-kén Ferdinánd végre megadta Bethlennek a majdnem hat év óta megtagadott fejedelmi czimet.

Bethlen ekkor minden áron Ferdinánd hívének akart látszani, annyira, hogy még hadi segítséget is akart ajánlani a király ellenségei ellen. Célját elérte. Az udvart biztosságra ringatta; Dóczi András és Forgách nádor erősen meg voltak győződve arról, hogy Bethlen Ferdinánd szolgálataiban keresi előmenetelét.

Ennek a meggyőződésnek Bethlen azt a hasznát vette, hogy mindenfelé küldözhetette köveit, hadi eszközeinek ártatlan szint adhatott a császárral való barátságára támaszkodva nagyobb szabadsággal léphetett föl a portával szemben.

Elűzte a neki alkalmatlan Sándor vajdát Oláhországból, a nélkül, hogy a porta megtorolta volna e tettét. A szultánnak azt a kérelmét, hogy adja át Jenő várát, elütötte a konstantinápolyi német követ segítségével. Hűségét más módon kívánta bebizonyítani.

Követe Mikó Ferencz, ki 1619. július 5-kén érkezett a portára, a szultán engedelmet kért Bethlen támadására. Egyszersmind katonai segítséget és tízezer aranyat is kívánt. A nagyvezér Deák Mehemet temesvári pasát bízta meg Bethlen kérelmének elintézésével. Bethlen ugyan nem találkozott Mehemed pasával, de Mikó jelentéséből látta, hogy a porta nem fogja zavarni vállalatában.

Pragából is jó hírei érkeztek. Követe, Markó vajda augusztus 14-kén érkezett vissza a cseh igazgatók izenetével. A csehek megígérték, hogy Bethlen híre nélkül semmit sem tesznek s reményt adtak neki a cseh koronára.

Bethlen észrevette az 1619-iki országgyűlés tárgyalásából, hogy az ország már érett a forradalomra. Az ifjú Rákóczi György biztatásai is megerősítették e hitében. Rákóczy Széchy Györgyöt s Thurzó Imrét is megnyerte az ügynek, Zmeskal Jeromos izgatott az országban s Bethlennel tudatta a főurak és vármegyék izeneteit. A kálvinista predikátorok szenvedélyes szónoklatai is a készülő háború jelei voltak.

Az Alvinczinek tulajdonított Querela Hungariae című röpirat fejtegette a forradalomra hajló párt eszmeit. A röpirat alapgondolata az, hogy II. Mátyás egész uralkodása alatt és Ferdinánd kormányzásának kezdetén a bécsi béke megsemmisítésére törek. Hivatkozott a röpirat Forgách s Homonnay támadására Erdély ellen. Pedig Homonnay országbíróvá lett és Dóczy András kaszai generalissá. Huszt, Kővár és Ecsed árulói jutalmakat kaptak. A röpirat szerint meg volt sértve a bécsi béke a hivatalok betöltésének, a templomok elfoglalásának, a protestáns lelkészek jövedelmének s a jezsuiták birtokszerző jogának kérdésében. Tagadta a Querela Ferdinánd választásának törvényességét s úgy szólt róla, mintha felelős lett volna a Mátyás alatt történetekért. Valóban mind az, a mit a protestánsok eddig Ferdinándról tudtak, nem kelthetett bizalmat iránta. Különösen erős s méltóságos volt a Querela ékes-szólása, midőn vádat emelt Khlesl ellen, a ki az 1615-iki török béke által a tiszántúli hajduk kiirtására törekedett. A hajdukéra, kik szorgalmukkal a farkasok és a medvék tanyáját bőven termő vidékké alakították át és szívesen fognak bármikor fegyvert az ország védelmére.

Bethlen mindenekelőtt Kassát akarta elfoglalni, „mivel a felföld az egy városra néz teljességgel.“ A fejedelemé volt az irányadó gondolat,

de a végrehajtás Rákóczy Györgyre volt bízva. Rákóczy ép oly titokban készülődött, mint Beth-

Q U E R E L A M A G Y A R H U N G A R I Æ . O R S Z A G P A - N A S Z A .

BE ANUNCIVNT, pro dolor, tempora, in quibus verè, juxta Irenæum sanctū Martirem, vivi mortuis, & mortui vivis, invidere possunt, ob effratam Satanæ malitiam, & odium erga gen^o humanum; Qui quanto magis videt, appropinquare finem mundi, extremumq; adventum judicis IESV Christi, tanto magis omnes ingenij vires expedit, modo cælum terræ, terram cælo, miscere, omnem disciplinam, mores honestos, publicamq; Christianitatis pacē & tranquillitatem, quo vis modo turbare possit.

MOstan vadnak, jay, azok az idők mi nekünk, melyekben sem Irenæus Martyr mondása sérteni, az élők az holtakra, és az holtak az élőkre valóban irigykedhetnek, az országoknak emberi nemzeiséghez meghegyezetlenül gonoszágában, és gyűlöletgészt, kimenyítve közelebb látva érkezni ez világ végén, és az ültő báro IESVS Christusnak urósi és fővelit, annival inkább elméletnek minden erejét ki boczánya, csak hogy az eghet az földet, és az földet az eghet övére egyeltesse, minden fegyelmet, türelmes és erkölcsöt, és az Kereszténységnek közönséges békességét és csendességét valamint s'valas hogy fel háborúshassa,

Ta.

QUERELA HUNGARIAE CZIMLAPJA.

len. Dóczy András meg volt lepve, midőn Rákóczy György 1619. szeptember 3-ikan Kassa előtt ter-

Angyal D.: Bethlen Gábor élete.

mett. Két nap múlva kénytelen volt átadni a várat. Most Dóczy András a fogarasi börtönbe került s ott is halt meg néhány hónap múlva.

Bethlen szeptember 17-kén kelt át a Tiszán és Kassa felé sietett. Az ország keleti részének várai, Munkács kivételével meghódítottak a fejedelemnek. Könnyű diadalútja közben értesült arról, hogy a csehek Pfalzi Frigyeszt választották királyukká. Bethlenről szó volt ugyan a választáskor Prágában, de egy szavazatot sem kapott. Kellemtelenül hatottak reá e hírek, de hamar kijózanult az álmokból és a ténnyel számolva, tovább haladt útján.

A felsőmagyarországi rendek 1619. szeptember 21-iki kassai gyűlése Bethlent az ország fejévé és főgondviselőjévé választotta. A gyűlés kijelentette, hogy nem „akarják a római, vagy más religiokat persequálni.” E kijelentéssel bizonyos tények ellenkezni látszottak. Különösen az, mely Kassán történt szeptember 6-án éjjel. Ekkor ugyanis Rákóczy hajdúi kegyetlenül felkoncizták Pongrácz István s Grodeczi Menyhért jezsuitákat és Körösi Márk esztergomi kanonokot. Nem bizonyos, hogy a hajdúk Rákóczy parancsából követték el a gyilkosságot.

Bethlen még nem volt Kassán, midőn Széchy György és Rhédey Ferencz körülbelül nyolcz-ezernyi haddal a nyugoti határ felé siettek a várak elfoglalására. Majdnem vérontás nélkül hódítottak, mert a fizetetlen órségek örültek az ellenségnek és szinte kiszolgáltatták főtisztjeiket. Így foglalták el Bethlen vezérei Gyarmatot, Füleket, Lévat, Érsekujvárt és szeptember 20-án Széchy már a bányavárosokat hódította.

Bethlen hadicsese tehát tökéletesen sikerült. A meglepett udvar csak az utolsó perczben készülődött.

Bethlen nem sokáig időzött Kassán. Szeptember végén már Popradon volt, innen Liptó-

BETHLEN GÁBOR.

megyén át Nagy Szombatnak tartott, hová október 9-ikén érkezett. Ezt az utat azért választotta, hogy

az északi megyékre vigyázzon s hogy ügyelhesen a morvaországi hadi eseményekre. Nagy-Szombatból nyitva volt az út Pozsonyig, az ország fővárosáig.

Bethlen jól ismerte a pozsonyi állapotokat. A protestáns polgárság biztos hírekkel látta el. Mint az egykorú katolikus vers írja a pozsonyiakról:

Mint hamis tanácsok, tanácsot tartátok,
Éjjel Bethlehemhez Kampert bocsátátok,
Hogy nagy hamarsággal júne, azt íratok.

Lipót főherczeg ezerkétszáz főnyi csapatot küldött Pozsony megsegítésére, de Bethlen hajdúi október 13-án meglepték és széjjel verték a segédcsatatot. Másnap Pozsony meghódolt Bethlennek. Most Forgách Zsigmond nádor, a kivel Bethlen utoljára Szerdahelyen találkozott 1611-ben egészen más körülmények közt, megegyezett Bethlennel és az egység értelmében október 20-án országgyűlést hirdetett Pozsonyba november 11-ére.

Bethlen e közben folyvást vigyázott szövetségeseinek hadi mozgulataira. Tamadásának hírére fordult vissza Buquoy prágai útjából és így lehetővé tette, hogy a pfälzi választó elérhette új királyságának fővárosát. Október 10-én Bethlen Nagyszombatból Rhédey Ferenczet küldötte szövetségesei segítségére tizezer válogatott lovassal. Rhédey három nap múlva érkezett a morva fölkelők neumühli táborába. Dampierre nem mert ellenállni Thurn és Rhédey egyesült seregeinek, október 20-án elhagyta Morvaországot és nemskára Buquoyval együtt Bécs felé vonult vissza. Október 23-án Hohenlohe a cseh felkelők élén egyesült Thurnnal, másnap a két ellenséges tábor Ulrichskirchennél szemben állott egymással. Buquoy azon volt, hogy biztosítsa átkelését a Duna jobb partjára. A szövetségesek Buquoyt elakarták vágni

a hidtól, Bethlen „a bécsi hidak előtt“ való harcz-
nak csak harmadik napján érkezett szövetségesei

FRIGYES, PFALZI VÁLASZTÓ.

táborába. E napon Buquoy már átkelt a másik
partra s ellenségei nem bírták követni.

Most Thurn, Hohenlohe és Bethlen Pozsonyban tanácskoztak a további teendőkről. E tanácskozásban Bethlennek az a hadi terve győzött, hogy az egész hadsereg keljen át a Dunán s egyesült erővel támadja meg Buquoyt. Pozsonynál történt az átkelés és pedig hajókon. Előbb Rhédey lovasai keltek át, november 21-én a cseh hadak követték őket, 24-én Bethlen is átkelt. Buquoy Bécsbe zárkózott a több mint harmincezer főnyi ellenség elől.

Ferdinánd fővárosát a kiéheztetés veszélye fenyegette. Ekkor váratlan fordulat állott be. November 27-én Bethlen ijesztő híreket kapott Homonnay betöréséről.

Homonnay még idejekorán Lengyelországba szökött Bethlen hadai elől. III. Zsigmond lengyel király Ferdinánd sógora, szívesen adott Althan grófnak engedelmet arra, hogy a kozákokból és lengyelekből álló Liszowszki-sereget Ferdinánd zsoldjába fogadja. Bethlen tudta, hogy Homonnay készül valamire, és Rákóczy Györgyöt bizta meg a határ őrizetével. Homonnay azonban majdnem nyolcezer főnyi csapatjával november 21-én megjelent Zemplénben és Homonna körül szétverte a meglepett Rákóczy kisebb számú seregét. Homonnay inkább pusztított, mint hódított. Midőn Szebent meg akarta lepni, Abaffi Miklós, tokaji kapitány, hat óráig tartó ütközetben visszaverte a lengyel-kozák támadókat. E vereség felbontotta Homonnay seregét.

Bethlen a homonnai vereség hírére ott hagyta Bécsset. A hír szertelenül nagyította Homonnay seregének számát; Bethlen attól tartott, hogy a lengyel csapatok, kivált ha egyetértének Gratiani moldvai vajdával, elvágják útját Erdély felé.

Visszafordult tehát Sopron felé. November 30-án a soproni polgárok meghódoltak a fejedelem-

nek, nemsokára Bográdi János Köszeget is elfoglalta Bethlen számára. Dampierre hiában próbálta visszahódítani Sopront. Bethlen hatalma meg volt alapítva a dunántúli részekben, valamint Felső-Magyarországban is.

Megelegedéssel tekinthetett vissza az 1619-iki hadjárat eredményeire, de a siker állandósítása a rendek hangulatától és a külügyi helyzettől függött.

Bethlen pozsonyi országgyűlésén a nádor november 18-án nyitotta meg a tanácskozásokat. Az összes magyar vármegyék közül csak Győr, Moson és Veszprém nem küldöttek követeket. A főurak közül kevesen maradtak el. De a főpapok hiányoztak, közülök csak a csanádi püspök és két kanonok jelent meg. Pázmány fejezte ki a távol maradók érzelmeit. Törvénytelennek nevezte a gyűlést és kijelentette, hogy „valamig Ferdinánd király él, soha mást nem uralok“.

Az összegyűlt rendek mindennek előtt a pozsonyi várat és a szent koronát akarták megszerezni. Révay Péter és Pálffy István eleintén esküjökre hivatkozva, nem akarták a várba bocsátani az ország őrségét. Majd bizonyoságlevelet kértek arról, hogy híven jártak el tisztökben s azután bebocsátották az ország biztosait.

Bethlen nem szívesen látta a főpapság elmaradását, mert bizonyos határig óhajtott a vallásos ellentétek kiegyenlítését. A vallás ügyében az országgyűlés nem Alvinczi szellemében hozta határozatait, hanem inkább Bethlen mérséklő befolyásának engedve. Elhatározta, hogy a vallásszabadság végrehajtására ügyelő defensorok tekintetében mind a három vallásnak szava legyen. A templomok felosztásának izgató kérdéséről a rendek azt határozták, hogy a főtemplom minden városban azé a felekezeté, melyhez a lakosság többsége tartozik.

A jezsuitákat azonban nem kimélték a rendek. „Igen szigorú és örök törvényben“ száműzték őket az országból.

Még erősebben támadta meg az országgyűlés a katolikus vallást, midőn jóváhagyta az egyházi jöszágok jövedelmének lefoglalását a végvarak ellátására és Bethlen kormányának céljaira.

Szóba hozták egyesek Bethlen megkoronáztatását is, de a fejedelem halasztani kívánta a döntést, mert számba vette az európai események fejlődését.

Láttuk, hogy Bethlen hadviselése megszüadította Csehországot és Morvaországot a császári fegyverektől. Bethlen ezért jutalmat kért. Azt kívánta a csehektől, hogy vegyék fel őt Magyarországgal együtt a felkelő tartományok szövetségébe, azon kívül pénzbeli támogatást kívánt.

Kapott is október havában a morvai fölkelőtől huszezer forintot, de ez kevés volt. A Pfalzi Frigyes koronázására október 30-án Prágába küldött Erdődy Kristóf és Kassay István súlyos követelésekkel léptek fel. Bethlen eddigi költségei fejében százezer birodalmi tallért, a magyar végvarak fentartására pedig háromszázezer forintot követelt. Magyarország számára a két Ausztriát, Stajerországot, Karinthiát és Krajnát kívánta, ha a Habsburgok trónja összeomlanék. A csehek még a két Ausztriát sem szerették volna átengedni, pénzt pedig nem adhattak. Ép a pénzkövetelések miatt húztak oly sokáig a szövetségkötésre vonatkozó tárgyalásokat.

E tárgyalásokat a pozsonyi országgyűlés a szomszéd tartományok követeivel 1620. január 15-én fejezte be, de a szövetséglevél még akkor sem volt végleges érvényű, mert hátra volt még a cseh király és a cseh nagygyűlés ratifikációja.

Bethlen 1619. novemberében más szövetség

tervét is fejtegette Hohenlohe előtt, ki a csehek nevében alkudozott Pozsonyban. Bethlen szerette volna Magyarországot fölvetetni a római birodalom tagjai közé és pedig mint választó-fejedelemséget. Ez a terv mai fogalmaink szerint veszedelmesnek látszik. Pedig ezzel biztosítani kívánta Bethlen a protestáns magyar királyság függetlenségét. Terve szerint az örökös tartományokkal megnagyobbított Magyarország, mint tagja a választófejedelmek kollegiumának, megsemmisítette volna a katolikus császárságot és a magyar király még fel is használhatta volna a birodalom erejét a magyar nemzet érdekében. Bethlen phantasiája játszott e tervekkel, kivált a Bécs ellen tervezett támadás előtt. De szokása szerint hamar elszakadt a képzelődésektől és visszatért józan számításaihoz. E visszatérésre intette a portához való viszonya is.

Bethlen Pozsonyba várta a szultán követeit és a Magyarország fejedelmének méltóságához illő ajándékokat.

De a török jutalmat akart kicsikarni Bethlentől a támogatás fejében, vagyis inkább a támogatás reményének díjául. 1619. december 11-ikén Balassi Ferencz, az erdélyi főkövet Konstantinápolyba érkezett a régóta hiában várt erdélyi adóval és gazdag ajándékokkal. A nagyvezér azonban még többet akart kicsikarni és annyira szidalmazta Bethlent, hogy Balassi kétségbeesetten jelentette: Kegyelmes uram, felséged innét semmi jót nem remélhet.

Bethlennek az volt egyik legjellemzőbb szokása, hogy a nagy remények mámorában is óvatosan egyengette a kibontakozás útját. Diplomáciája szerette a két felől, sőt a több felől való biztosítás módszerét. November elején, midőn Ferdinándot ki akarta szorítani fővárosából, midőn kereste a csehek szövetségét s a török pártfogását, a Bécs felől érkezett ajánlatot is meghallgatta.

December 27-én Lépes Bálint vezetése alatt királyi követség érkezett Pozsonyba, mely királyi előterjesztést küldött a rendeknek, az ország sérelmeinek elintézését ígérve.

S így a király az eleintén forradalminak bélyegzett gyűlést mintegy törvényesítette izenétével. De a biztosok a rendeket el akarták szakítani Bethlentől s e miatt haragra lobbant az országgyűlés többsége. Némelyek kijelentették, hogy inkább meghódolnak a töröknek, semhogy Ferdinánd húségére térjenek vissza.

A királyi biztosok ekkor Bethlenhez fordultak. Nála mégis inkább boldogultak. Bethlen pénzforrásai ugyanis ki voltak merülve. Időt akart tehát nyerni, hogy ez alatt jövedelmeit szaporítván, vagy jó békét kössön, vagy kedvezőbb körülmények közt szólítsa fel a rendeket újabb áldozatokra.

Ily szándékkal kötötte meg a biztosokkal 1620. január 16-án a szeptember 19-éig tartó fegyverszünetet. E napig mind a két fél ura marad a birtokában lévő területnek. A fegyverszünet e pontja tulajdonképp az országgyűlés január 8-iki határozatát szentesítette, mert e napon választották Bethlent Magyarország kormányzójának. A fegyverszünetben a király jóváhagyta az országgyűlés egybehívását május 31-ére Besztercebányára. Ez a gyűlés volt hivatva a fenforgó vita elintézésére.

A pozsonyi fegyverszünet megkötése után Bethlen szövetségeseinek ügye mind rosszabbra fordult. Sokan rossz néven vették Bethlentől, hogy nem szakította meg a fegyverszünetet s nem sietett fegyverrel a szövetségeseik védelmére. De a kik így beszéltek, nem vették figyelembe, hogy Bethlen nem a cseh ügy diadaláért fogott fegyvert. A cseheket fel akarta használni a tőle védett ügy diadalára. Különös lett volna, ha akkor siet a szö-

vétségesek védelmére, midőn még nem rendezte ügyeit sem a portával, sem Ferdinánddal és ennél fogva véglegesen a magyar rendekkel sem. Különben rajta volt, hogy közvetítse a fegyverszünetet Ferdinánd és lázadó alattvalói közt. Ez a fegyverszünet nagyon megkönnyítette volna a csehek helyzetét. De a közvetítés nem sikerült.

Némi segítséget küldött a fölkelők táborába, de megkövetelte, hogy hadait azok fizessék, a kik hasznukat veszik. Április 25-kén a Prágába küldött Thurzó Imre végleges érvényt szerzett a Pozsonyban kötött szövetséglevélnék. Midőn Thurzó eltávozott a cseh fővárosból, több mint 300,000 magyar forintnyi évi fizetés ígérését vitte magával a cseh királyság országainak részéről.

Különben Bethlen ekkor nem hitte, hogy a csehek ügye kétségbeejtő, különösen csalódott az európai protestantismus solidaritásába vetett hitében.

Bethlen bölcs tartózkodásának eredményei nyilvánvalókká lettek a beszterczebányai országgyűlésen. Régóta nem jelent meg annyi külföldi követ magyar országgyűlésen, mint 1620. júniusában a beszterczebányain. A római császár, a francia, a lengyel királyok, a szultán, Erdély és a Pfalzi Frigyes támogató rendek követei jelentek meg Beszterczebányán. A pozsonyi fegyverszünet emelte Bethlen tekintélyét; sok függött attól, hogy mire határozza magát a fejedelem, ki nagy sikereinek kivívása után pihent és erőben gyarapodott.

A béke legnagyobb részt Ferdinand ajánlataitól függött. Bethlen a fegyverszünetet megszegte, midőn lovasait a fölkelők táborába küldötte. A császárnak azonban nem volt annyi ereje, hogy megtorolja e szerződésszegést, sőt folytatta az alkudozásokat, hogy akadályozhassa Bethlent hadi ereje teljes kifejtésében. Bethlen jól látta, hogy mire czéloznak a császári követek beszterczebányai

útjai, de a jövő eshetőségei miatt nem akarta megszakítani a tárgyalások fonalát s bár némán

II. FERDINÁND.

túrte Collalto grófnak lenéző magaviseletét, a ki a besztérczebányai országgyűlésen a Bethlennnek szánt helyet foglalta el, mégis szilárdul védelmezte

a pozsonyi fegyverszünetben szerzett jogokat. Különben a királyi biztosok nemsokára fölöslegesnek vélték minden színlelést vagy alkudozást. Miksa herceg, a liga vezére augusztus 4-ikén Linzben volt, Collalto és társai tehát augusztus 15-én kijelentették, hogy az országgyűlés törvénytelen és végzései érvénytelenek.

A cseh, morva, sziléziai, lausitzi és ausztriai követek szívesen látták Collalto távozását. Ők ép azért jöttek, hogy Bethlent a háború folytatására izgassák. De Bethlen figyelmeztette szövetségeseit, hogy a hadjárat megkezdése előtt fizetni tartoznak. Már most Frigyes is érezte, hogy nem tarthatja tovább szép szóval szövetségését. Drágaköveket s ezüstneműt zálogosított el, hogy előteremtse a Bethlennek ígért jutalék első részét. Plessen Volrad augusztus elején százezer forintot adott át a fejedelemnek. Bethlen kijelentette, hogy még 300,000 forintot vár, mert az 1620-iki hadjárat költségei nyolczszázezer forintra fognak rúgni és ez összeg felét a szövetségeseknek kell előteremteniök.

Mind ez áldozatokért nagy eredményekkel kecsegtette a szövetségeseket. És ez optimismusban volt is némi őszinteség, mert a porta, melynek támogatására alapította nagy reményeit, ez időtájt már barátságosabb volt Bethlen iránt. Juszuf aga július 20-án érkezett Besztercebányára a szultán június 22-iki levelével. E levélben a szultán felhívja a magyarokat, hogy válaszszanak magoknak királyt, s ő azzal majd megtartja a szent békességet. E levélnél ugyan valódibb támogatást is várt Bethlen a portától, de remélte, hogy a szövetséges tartományok és a magyar rendek portai követsége majd kieszközli a még nyomatékosabb segítséget.

A Besztercebányán összegyűlt rendek is nagy pénzbeli segítséget ígértek, és pedig nemcsak jobbágyaik rovására, hanem a magok zsebéből is.

Az országgyűlés a vallás kérdésében befejezte a pozsonyinak munkáját. Megalakította a protestáns államot, mely a katolicizmust megfosztotta az uralkodói vallás méltóságától, de törvényeiben türelmet biztosított a hajdani uralkodónak. Megválasztotta a vallási defensorokat. Csak három püspökséget hagyott meg, úgymint az egrit, a nyitrai, a győrit. A három püspöknek egyenként kétezer magyar forint fizetést rendelt. Meghatározta a káptalanok és konventek számát, s azok tagjainak fizetését kétszáz forintban állapította meg. Az egyházi javakat két részre osztotta. A nagyobbakról kimondotta, hogy azok, mint a korona tulajdonai el nem adhatók és el nem zálogosíthatók; jövedelmük a végvárak fentartására való. A többi egyházi javakat a fejedelem elzálogosíthatja, vagy esetleg el is adhatja a kincstartó tudtával s a nyilvános számadás kötelezettségével. A jövedelmeket országos célokra kell fordítania.

Augusztus 25-ikén a rendek Bethlen Gábort Magyarország királyává kiáltották ki. Először Thurzó Imre kiáltotta a Vivat Rex Gabrielt.

Bethlen most elfogadta a választást, mert a szövetségesek pénzének s ígéreteinek, továbbá a rendek nagy ajánlatainak s a szultán levelének birtokában remélte, hogy megvédelmezheti királyi címét.

De itt megállapodott. Most is ösztönözték, hogy koronáztassa meg magát. A hagyomány szerint Alvinczy ajánlkozott, hogy fejére teszi a koronát. De Bethlen fontolóra vette, hogy e dicsőség nagyon megnehezítené a békés kibontakozást. Elég volt neki a választott király címe, örült a fénynek és dicsőségnek, de nem szédült el tőle.

E napokban örömet emlékezett meg arról, hogy húsz évvel azelőtt száz tallért sem kapott kölcsön Kassán. Most pedig, midőn augusztus

25-én a templomba lovagolt, ruháján és lován az arany és drágakő úgy ragyogott a nap fényében, hogy a nézők szeme káprázott tőle. Meghatotta sorsának e változása. A Te Deum alatt szeme könnybe borúlt.

Az országgyűlés befejezése után Bethlen a táborba indult. Bethlen az 1620-iki hadjáratnak főcéljául azt tűzte ki, hogy befejezze magyarországi hódításait. E hódítások szükségesek voltak arra, hogy az új címnek a valóság is megfeleljen. Másrészt a magyarországi hadjáratot diversionnak is fogta fel Bethlen, mely alkalmas volt arra, hogy gyöngítse a császár erejét a csehországi harcztéren. Bethlen elfoglalva Nyitrát, szeptember 29-én Haimburg előtt termett azzal a szándékkal, hogy onnan Bécs ellen indul.

E diversionnak hasznát megérezték volna a cseh fölkelők, de Bethlen szándékát Dampierre ébersége megghiúsította. Ellenben a dunántúli hadjárat nagy eredményekkel járt. Egymásután hódoltak meg a várak a választott királynak, Bethlen megnyerte ügyének Batthyány Ferenczet s hadai Varasd tájékát is pusztították.

Míg Bethlen Vasmegyében járt, Dampierre Pozsonyt akarta meglepni. De Rakóczy György csapatai ép a támadás napján érkeztek Pozsony alá, reggeli nyolcz órától délutáni négy óráig tartott a harcz, mely a császáriak teljes vereségével végződött. Maga Dampierre is elesett, ugyanaz a Dampierre, ki 1604-ben Temesvárnál szétkergette az akkor még száműzött Bethlen kis csapatját.

E diadalnak nagyobb következményei lettek volna, ha a török valóban becsülettel támogatja a választott magyar királyt, mint a Juszuf agától Beszterczebányára küldött levél ígérte.

E helyett azonban mi történt? Karakas Mehemed budai pasa felhasználva azt az időt,

mikor sem Bethlentől, sem Ferdinándtól nem kellett tartania, november 4-ikén elfoglalta Vácot, melyre a török már régóta vágyódott.

Igaz, hogy Bethlen odaigérte Vácot a töröknek, mikor látta, hogy másként nem kap tőle segítséget, de remélte, hogy a Besztercebányáról megindított nagy követség, melyet Köln János a szövetségesek, Dóczy és Rimay pedig a magyarok nevében vezetett, vagy megváltja Vácot pénzigérettel, vagy legalább nagy s döntő hatású segítséget eszközöl ki érte kárpótlásul. Karakas Mehemed azonban sietett elfoglalni a várat, még mielőtt a követség a portára érkezett.

Más csapás is érte ekkor Bethlen ügyét. A liga hadserege november 8-án tönkretette Frigyes hadseregét és végleg leverte a cseh rendi szabadság ügyét. Bethlen a fehérshegyi csatáig körülbelül ötezer embert küldött a cseh táborba. Utolsó segédcsapata Pécsy Simon vezetése alatt ép a csata napján érkezett öt mérföldnyi távolságra Prágától.

Maga Bethlen nem kívánczolt e harctérre. Nem szerette könnyű lovasságból álló hadi erejét döntő harcra vezetni nagyobb német seregek ellen. Tanácsolta is a cseh vezéreknek, hogy kerüljék a döntő harcot, de jó akaratú tanácsai ép oly kevéssé mentették meg a csehek ügyét, mint a hozzájuk küldött magyar lovasság.

A fehérshegyi csata híre nagy hatással volt Magyarországra. Bethlen is aggódott, különösen, midőn látta az általános bátortalanságot. A koronát Pozsonyból Zólyomba vitette november 14-én. De azért nem esett kétségbe. Hiszen a fehérshegyi csata következményei egyelőre nem voltak észrevehetők Magyarországon. Sőt Bethlen foglalásai egyre gyarapodtak, 1620. decemberben jelentéktelen nagyítással írja a fejedelem, hogy „egész

Magyarországban — Győrön, Komáromon kívül — egy vár, egy város, egy kastély, egy falu Ferdinánd hűsége alatt nincsen.”

Tehát a kétségbeesésre nem volt oka Bethlennek. De azért mint mindig, most sem utasította vissza a békülés gondolatát. XIII. Lajos követeszerette volna kibékíteni a császárt Bethlennel.

Francia közvetítéssel indultak meg a haimburgi tárgyalások 1621. január 25-én Bethlen és II. Ferdinánd biztosai közt. Hosszasan huzódtak e tárgyalások. Április 8-án adták át a francia közvetítők Ferdinánd legvégső ajánlatait. A császár azt kívánta, hogy Bethlen mondjon le a királyi címről, adja vissza a koronát s az elkobzott egyházi és világi jószágokat. Ha mindezt megteszi, a császár átadja neki Oppelnt és Ratibort, Szatmárt, Szabolcsot, Ugocsát és Bereget, birodalmi fejedelemnek czimezi, százezer forinttal jutalmazza és Munkácsot beírja neki háromszázezer forintig. A bécsi béke s a koronázási hitlevél megerősítését azonban az udvar nem vette fel e pontok közé. A haimburgi értekezlet tehát feloszlott április 22-ikén.

Bethlen helyzete súlyosbodott. Sokan elpártoltak tőle, még Haimburgban alkudozó biztosai is cserben hagyták. Forgách nádor márczius közepe óta nyíltan elszakadt Bethlentől, még Pécsy Simon hűsége is kétségessé vált. Thurzó Szaniszló, sőt Thurzó Imre is ingadoztak. Egyre gyarapodott a közömbösök s az árulók száma. A porta ugyan elhatározta február 3-án, hogy pártját fogja Bethlennek, de ahdnamét nem küldött neki.

De Bethlen mégis állhatatos maradt, nem csupán azért, mert a pozsonyi fegyverszünet és a beszercebányai választás után lealázonak tartotta a haimburgi ajánlatok elfogadását. Hanem mivel tartott attól, hogy az udvar, ha szerét teheti,

gyökerestől kiirtja az evangélikus statust, elrontja a szabad választást, nem hívja össze az országgyűlést, lassan-lassan kigyomlálja az úri és nemes rendet, „mert ez írás szerint cselekedik mostan Csehországgal, Morvával.“ Félelme nem volt alaptalan. Folytatta a küzdelmet, hogy elhárítsa a veszedelmet.

Soha sem volt csodálatosabb Bethlen, mint az 1621-iki hadjáratban. Fegyverrel kellett magát védenie lázadó híveinek támadása s a hosszas harczban kifáradt rendek lanyhasága ellen. És Buquoy diadalmas serege nyomon követte. Oly szorútnak látszott a helyzet, hogy a koronát Zólyomból Kassára, majd Ecsedbe vitette. De a veszély mintha aczélozta volna erejét. Serényebb és okosabb volt, mint valaha.

A nagy hadjárat döntő küzdelmeit Ersek-Ujvár körül vívták. Május 29-én szállott ide Buquoy tizenkétezer főnyi seregével. Saját kárán tanulta meg, hogy minő rettentő eredményei vannak a könnyű lovasság harczmódjának, ha Bethlen intézi a csatározásokat. E csatározások alatt Buquoy is elesett, seregének töredékei július 25-én a Csallóközbe szorúltak. Buquoy kudarcából megértette az udvar, hogy Bethlen félelmes ellenfél szövetséges nélkül is. Igaz, hogy János György, a száműzött jágerndorfi örgróf augusztus 9-én magyar földön egyesítette nyolczezer emberét a Bethlenével, s hogy a török is küldött némi segítséget. De akkor már a küzdelem javarészen túl volt Bethlen. A jágerndorfi örgróf segítségét arra használta fel, hogy vele együtt pusztítsa az örökös tartományokat Sziléziáig s Csehország határáig.

De mivel pénzbeli segítséget sehonnan sem kapott, mivel a külföldi protestáns fejedelmek s a magyar rendek elhagyták, a török lanyhán segített, sőt 1621 végén Bethlen legvitézebb kapitá-

delmének nyilvánította. Átadta neki Oppelnt és Ratibort örökös tulajdonául. Azonkívül élethosszig átengedte Bethlennek Szabolcsot, Szatmárt, Ugocsát, Bereget, Zemplént, Borsodot és Abaujt.

De mindennél jelentősebb volt az, hogy Ferdinánd a január 7-én kelt oklevélben megerősítette a bécsi béke czikkelyeit és az 1608-iki törvényeket. Megígérte, hogy koronázási hitlevelét törvénybe fogja iktatni a legkésőbb hat hónap alatt egybehívott országgyűlésen.

Pedig Bethlen küzdelmei nélkül Ferdinánd hallgatagon mellőzte volna a bécsi békét s az 1608-iki törvényeket, s cseh állapotokat igyekezett volna teremteni Magyarországon.

Tehát bizvást mondhatjuk, hogy Bethlen megmentette Bocskay művét.

NEGYEDIK FEJEZET.

Bethlen utolsó támadásai.

Bethlen nem volt megelégedve a nikolsburgi békével. „Im bemegyek Erdélybe” — így szólott volna a hagyomány szerint — „ott egy kevés ideig megnyugszom és ismét kijövök.”

Nem azért választatta magát Besztercebányán királynak, hogy a hét megyével beérje és azt is tudta, hogy Ferdinánd kormányát csak a fegyver kényszerítheti a nikolsburgi pontok szigorú megtartására.

A török most jó indulatot mutatott Bethlen iránt. A török birodalom zavaros állapotában nagy szolgálat volt az a szultán trónjának, hogy Bethlen foglalkoztatja Ferdinándot. Azért engedte el a porta az 1621-iki erdélyi adót, s azért határozta el 1623 február végén, hogy Ibrahimot, a vén boszniai pasát küldi szerdárnak Bethlen mellé. Beth-

len számba vette még Halberstadti Keresztély és Mansfeld hadviselését és a maga erejét.

1623 szeptember 13-án vonult be Kassára, magyarországi birtokainak székhelyére, hadai egy részének élén. Mindeddig különböző alkudozások ürügye alatt újra a biztosság érzetét keltette fel az udvarban, mint 1619-ben. Október 15-én egyesült Nagyszombat mellett Ibrahim szerdárral. A császári sereg Monte Negro vezérlete alatt körülsáncolta magát Hodolinnál (Göding.) Bethlen körülvette a tábor s ki akarta éheztetni. Monte Negro és Wallenstein már-már azt hitték, hogy veszve vannak, midőn megérkezett a váratlan segítség Thurzó Szaniszló nádor képeben, a ki Bethlennel fegyverszünetet kötött s megmentette a huszonhárom nap óta körülzárt császári tábor. Csodálkoztak akkor sokan, hogy Bethlen kieresztette kelepczébe jutott ellenségét. Pedig Bethlen most is, mint mindenkor, nem a pillanat sikerének örült, hanem a következményekre gondolt.

A német szövetségeseek cserben hagyták, a török pártfogás tartóssága kétes volt s a novemberi hideg már kényelmetlenné tette a táborozást. Bethlennek így különböző politikai és katonai okok miatt attól kellett tartania, hogy szétszűllő csapatja lassanként meghiusítja az ostromzárt, s így a körülfogott ellenség elmenekül, vagy szorongatója ellen támad.

Már pedig Bethlen most nem akart tovább hadakozni. Elég volt neki a jogosság látszatával hirdetnie, hogy elpusztíthatta volna a császár tartományait Prágáig, ha a császár iránt érzett jó indulata ebben meg nem akadályozza. E jó indulat fitogtatására most inkább törekedett, mint valaha.

Ennek okát csak akkor érthetjük, ha megtudjuk, hogy Kamuthy Farkas, Kassai István és

Bornemissza János, mint a fejedelem követei mi járatban voltak Bécsben 1624 február 7-ike óta.

Ferdinánd leányát kérték Bethlen számára. Mert Károlyi Zsuzsanna, a gondos gazdasszony és hű feleség, 1622. május 13-án meghalt. Bethlen ekkor nagy házasságra gondolt, a birodalmi fejedelem méltóságát a Habsburgok ősi koronájának fényével akarta megaranyozni. 1623-ban megüzente Esterházy Miklósnak, a ki ekkor országbíró és bányavidéki főkapitány volt, hogy nőül venné Ferdinánd másodszüllött leányát, az ekkor még tizenkét éves Cecilia Renatát. Most Kamuthy és társai ismételték Bécsben Bethlen ajánlatát. Elmondották, hogy a fejedelem most a császár veje s Magyarország kormányzója szeretne lenni, a király czíme és bizonyos jogai nélkül. A nádor, az országbíró, a kamara és a kapitányok tőle függöttek volna. Bethlen látta volna el a végvárakat az ország jövedelméből, a jövedelem fenmaradó részét a király tárházába szolgáltatta volna. Hanem az ország Fátrán túl eső megyéit függetlenül óhajtotta igazgatni. Kormányzói fizetésül csak a besztercze-bányai rézbánya jövedelmét kérte. Ferdinándnak — így beszélt Kamuthy — nem volna többé oka félni a töröktől. Bethlen megakadályozná a török támadását s könnyű szerrel kiszorítaná a törököt Ferdinánd segítségével.

Nem abban áll ez üzenet fontossága, mintha új fordulatot jelentene Bethlen politikájában. Bethlen már 1617-ben is megigérte, hogy a lengyel-török háború alkalmával a porta ellen fog fordulni. Mint a császár veje is csak akkor teszi meg e fordulatot, ha biztosan tudta volna, hogy a török meg nem torolhatja támadását. Már pedig igen nagyra becsülte a porta hatalmát, s híven ragaszkodva Székely és Bocskay hagyományaihoz, nem igen hitte, hogy Erdélynek vagy Magyarországnak javára válnék a portától való elszakadás.

A Kamuthytól átadott üzenet fontosságát másban kell keresnünk. Ebből tanuljuk meg, hogy mire törekedett akkor, s hogy minő czímnek és hatalmi körnek birtokában kívánta folytatni a két-felé támaszkodás politikáját.

Lehetségesnek tartotta, hogy az udvar elfogadja ajánlatát, de mikor nem fogadta el, ajánlatainak hasznát abban látta, hogy egy ideig hivatkozhatik rájuk, mint az udvar iránt érzett jó indulatainak kétségtelen jeleire.

A követek visszatérése után sem szakította meg a házasságra vonatkozó tárgyalásokat, de már ekkor figyelmeztette őt Pfalzi Frigyes neje Brandenburgi Katalinra, s Bethlen rögtön örömmel fogadta az ajánlatot. A következő évben meg is kérte a brandenburgi választó hugát és 1626. márczius 2-án megkötötte vele azt a házasságot, mely nem sok szerencsét hozott Erdélynek és a fejedelem családjának.

A Hodolinban kötött fegyverszünet a május 8-án kötött bécsi békévé alakult át. Ez a béke csak újabb kiadása a nikolsburginak azzal a különbséggel, hogy a fejedelem elvesztette a két sziléziai herczegséget, melyet úgy sem birt volna megtartani. Ellenben az ötvenezer forintnyi évi segítség, melyet Bethlen a végvárok ellátására kapott, harmincezerre olvadt, és Ecsed, Nagybánya és Felsőbánya örökjogon Bethlené lett. Az országos szabadságokról nem szól a bécsi béke. Csak annyiban tekinthetjük ez okiratot a protestáns és rendi szabadságok újabb biztosítékának, a mennyiben Bethlen erejét hirdette, a ki nem volt kénytelen lemondani a nikolsburgi béke vívmányairól, midőn a csekély török segítségen kívül alig volt kire támaszkodnia.

Bethlen az udvar oly jó barátjának mutatkozott, hogy Ferdinándtól megbízást batorzkodott kérni

az 1625-iki gyarmati béketárgyalások alkalmából a közvetítő szerepére. Ugyanily kéréssel fordult a portához is. Ferdinánd visszautasította ajánlkozását, a porta bizalmasabb volt iránta. Murad szultán elengedte Bethlennek az 1623/4. évre járó adótartozást, 1624. október közepétől kezdve tízezer aranyra szállította le az addig tizenötezer aranyban fizetett erdélyi adót és meghagyta a budai pasának, hogy hallgassa meg Bethlen embereit a béketárgyalásokon.

Bethlen követei megjelentek Gyarmaton és szerettek volna a békébe oly pontot igtatni, mely Erdélynek s a hét megyének szabadságát a két császár részéről örökre biztosította volna. Esterházy megakadályozta e szándékot, mely oda célzott, hogy a hét megye Bethlen utódai alatt is Erdélyhez tartozzék. Itt is látszik, mily hamar cserélte fel Bethlen a képzelgős terveket a kisebb, gyakorlatibb célokkal. 1624-ben Magyarország kormányzóságát kívánja, 1625-ben már elég lett volna neki a hét megyének Erdélyhez csatolása.

A sikertelenség soha sem csüggesztette, sőt mintha fokozta volna tevékenységét. 1625-ben érezte, hogy a cseh fölkeléssel kezdődő háború csak most fejlődik általános európai háborúvá. Örömmel látta, hogy a Habsburg-ház ellenségei élénkebben készülődnek a háborúra. Érintkezett a svéd, az angol, a dán, a hollandi, a velencei s a francia kormányokkal, mindenütt felajánlva szolgálatait, de egyszersmind jutalmat is kérve értők. Okult az 1623-iki tapasztalaton, hiszen akkor az európai protestantizmus ügyéért fáradozott, a nélkül, hogy katonákkal vagy pénzzel gyámolították volna. Most „derék fundamentummal akart végezni a keresztény országokkal.” A francziák erősen biztatták, de mikor látták, hogy Bethlent más körülmények, a francia kormánytól követelt százezer tallér nél-

kül is a diversió végrehajtására fogják birni, elfordultak a fejedelemtől. A velenczeiek semmit sem adtak. Quadt, Bethlen követe 1625-ben Hágában volt, midőn Dánia, Anglia és Hollandia szövetséget kötöttek, melyből Bethlent kihagyták. Hanem a szövetséglevél egyik pontjában kimondták a protestáns hatalmak, hogy értesítik Bethlent a szövetségről, s így az erdélyi fejedelem majd elhatározhatja, hogy aláveti-e magát a felteleknek. Az okirat nagyobb tisztelettel emlékezett volna meg Bethlenről, ha a pénz kérdése nem bántotta volna annyira a hollandi s angol követeket. Azonban mégis tudtára adták Quadtnak, hogy a fejedelem meg fogja kapni a havi 40,000 tallért, ha megcsinálja a diversiót.

Midőn Quadt 1626-ban újra Hágába utazott, Stendalban beszélt Keresztély dán királylyal, ki megígérte neki, hogy Mansfeldet Sziléziába küldi Bethlen segítségére. Másrészt Tholdalagi sürgetésére, a kajmekám a budai pasát szerdárúrrá rendelte Bethlen mellé.

Tehát elég jó „fundamentuma” volt már 1626 nyarán Bethlen készületeinek, de a Hágában megígért pénz még sem érkezett meg. Időközben a protestánsok ügye rosszra fordult Németországban. Bethlennek attól kellett tartania, hogy a császár egészen elfojtja a németországi ellenállást, ha idején közbe nem lép.

Bethlen tehát 1626 augusztusában újra hadat üzent a császárnak. Magyarországra hívta Mansfeldet és János Ernő szász-weimari herceget. Alig hogy e vezérek átkeltek a határon, Wallenstein is Vágújhelyre érkezett.

Most Mansfeld, Wallenstein és Bethlen, a három európai híró hadvezér magyar földön készültek a mérkőzésre. Bethlen nógrádmegyei táborába vonta Murtéza budai pasát, hogy a török ne

kapdossa el a védtelen magyar várakat, s hogy a fejedelmi tábor számban gyarapodjék. Wallenstein

WALLENSTEIN.

szokatlan gyorsasággal Vágújhelyről Nógrád felé indúlt és szeptember 31-én meg akart ütközni Beth-

lennel Drégely-Palánknál. De Bethlen ügyes csellel kikerülte az ütközetet; mint már annyiszor, most sem akarta kitenni egész seregét az erős német gyalogság támadásának. Hanem visszavonult Szécsényig. Ekkor Wallenstein is visszavezette seregét a Vág partjára. Bethlen huszárai, továbbá az éhség és betegség erősen fogyasztották a nagy német hadvezér seregét.

Bethlen tehát sokat ért el. Elvonta Wallenstein a német harcztérről, s aránylag csekély áldozatok árán majdnem megtörte a császár büszke hadseregét. Növelte hírnevének félelmetességét. De nem tartotta tanácsosnak tovább folytatni a harczot. Mansfeld fáradtan és halálos betegen, fáradt és megfogyatkozott sereget vezetett az országba. Bethlent formálisan felvették ugyan szövetségükbe a protestáns hatalmak, de már akkor, midőn a fejedelem keveset bízott bennök. Közülök csak a dán király küldött Bethlennek harmincz-ezer tallért, s azt is csak 1626 végén. Még nagyobb baj volt az, hogy a perzsák ez évben Bagdadnál a törökre oly nagy csapást mértek, a minőt talán soha sem szenvedett addig a török birodalom. A magyar rendek pedig már a támadás elején is „igen gyarkóul ütek fel.” Bethlen tehát az 1626-iki támadást a pozsonyi békével fejezte be, mely a nevezetesebb nikolsburgi pontokat, vagyis a politikai és vallásos szabadságokat is megerősítette. Ez az eredmény a császár dessauai és lutheri győzelmei és a török bagdadi veresége évében nagy jelentőségű volt.

Bethlen az 1627-iki szőnyi béketárgyalásokra is elküldötte követét, mint 1625-ben a gyarmatiakra. Csakhogy a szőnyi ajánlat különbözött a gyarmatitól. Most Bethlen nem a hét megyefüggetlenségére gondolt, hanem azt kívánta, hogy a két császár ismerje el Erdély s a hozzá kap-

csolt Moldva és Havasalföld függetlenségét. Ez ajánlattal is úgy járt, mint a szőnyivel.

GUSZTÁV ADOLF.

Indítványa összefüggött a nagy tervvel, mely a pozsonyi béke óta oly élénken foglalkoztatta

lelkét. Számított arra, hogy Gusztáv Adolf nem-sokára tevékeny részt vesz a német háborúban. Remélte, hogy hasznát látja a svéd-német háború-nak, kivált Lengyelországban. Mert régóta foglal-kozott a gondolattal, hogy elnyerhetné a lengyel trónt. 1628 végén már készült is a háborúra s nagy, messzeágazó diplomatai munkásságot indí-tott meg, mely terve szerint Konstantinápolytól Moszkváig s innen Európa északnyugatára terjedt volna. Bizonyára nem oly megfontolatlanul fogott

TÖRÖK KÖVET BEVONULÁSA BÉCSBE.

volna e vállalathoz, mint Báthory Gábor, vagy mint később II. Rákóczy György.

De mire követei Moszkvába érkeztek, Bethlen már nem élt. Vizi betegségben halt meg; 1629. november 15-én délelőtt tizenegy órakor, „ő szent felsége szép csendes halál által magához szólítja“ Bethlen Gábort negyvenkilencz éves korában.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Bethlen jellemrajza.

A nagy fejedelem külföldi kortársai nem bírták megérteni a fejedelem cselekvésének bonyo-dalmas motívumait. Roe Tamás, a nagy művelt-

ségű angol diplomata, kinek sok dolga volt Bethlennel, megvallja egyszer, hogy nem érti az erdélyi fejedelmet. A nem értés hamar változik gyűlöletté. Bethlent valóban gyűlöletes színben tüntették fel azok, kik nem bírták legyőzni, vagy kihasználni, s e kortársak rossz indulata sugalmazza még ma is egyes külföldi történétírók ítéleteit.

De mi tudjuk, hogy minő érzésből kell magyaráznunk Bethlen politikáját. Kora ifjúságától egész haláláig az a meggyőződés vezette eljárásában, hogy Erdély csak a török oltalom alatt őrizheti meg szabadságát; már pedig ő is átérezte, a mit Bocskay mondott, hogy a független Erdély pajzsa a magyar nemzetiségnek. Forgács Zsigmond és Homonnay támadásai még erősebben ösztönözték Székely Mózes és Bocskay hagyományának tiszteletére. Végrendeletében is arra kéri a rendeket, hogy ne álljanak a német mellé, s biztalanak a török nemzetben, kit az isten a hazának „pajzsul való oltalmára” rendelt.

E gondolatnak híve volt akkor is, midőn a császár leányát kérte, midőn az udvar hű alattvalójának igyekezett feltűnni.

Bethlen a töröknek „pajzsul való oltalmát” nem akarta szolgálai alázatossággal meghálálni. Sokszor vádolták azzal, hogy egész életében rabja volt a töröknek. Pedig ebből csak annyi igaz, hogy tapasztalatai alapján a pogányt néha kénytelen volt többre becsülni, mint bizonyos keresztényeket. „Ismerem a törököt természetében” szokta volt mondani s több joggal mondhatta ezt, mint azok az államférfiak, a kik érzékenyen szónokoltak a pogány embertelenségéről, de nem átallozták keresztény ellenségeik ellen titkon felízgatni a török politikát.

Igaz, hogy Bethlen áldozatokat hozott a török barátságért, ha látta, hogy nem boldogul

más úton. De azért megőrizte és egyre növelte függetlenségét. Leszállította a török adót, megkevesítette a császár s a vezérek ajándékát; ellenfelei a portán nem ok nélkül hangoztatták, hogy a török katonák 1623 óta inkább Bethlen érdekeit szolgálták, mintsem a portáét. Az 1621-iki hadjárat óta a török megbecsülte hatalmas vasallusát, nem küldözgette messze földre a szultán táborozásai alkalmával és elnézte némely merészségét. Emlegettük már, hogy a két császár közt az erős közvetítő szerepére törekedett és ezért kívánta terjeszteni Erdély határait. Ugy hitte, hogy ezt a szerepet utódjaira is átszállíthatja és így hosszú időre biztosíthatja az egész nemzetet és Erdélyt a Basta korabeli események megújulása ellen.

Nem úgy sikerült minden, a hogy kívánta. De igen sokat ért el. Elérte, hogy a cseh alkotmány megsemmisítése idején Ferdinánd kénytelen volt megújítani a bécsi békét s hogy uralkodása alatt ellenség nem merte háborgatni Erdély területét. A kis országot az európai politikának jelentékeny tényezőjévé tette. Lángeszének fáradhatatlan, bár nem mindig sikeres munkája fényt vetett utódjainak trónjára is.

Nem azt akarjuk mondani, hogy Bethlent csupán az általános eszmék vezették törekvéseiben. A dynastai nagyravágyásnak is volt bennök része. Büszke volt származására és még inkább örült annak, hogy a maga erejéből családjának hatalmat és dicsőséget szerzett. Az európai fejedelmek sorában mennél előkelőbb rangot iparkodott kivívni. Királyi pompás, módos, magaviselő fejedelem volt, ahhoz képest udvart is csinosat tart vala — írja Kemény János. Opitz szerint, kelet és nyugat pompája egyesültek palotájában. Nagy céljai elérésére mindenekelőtt katonaságra volt szüksége. Az erdélyi s később a magyar-

országi nemesi fölkelés, a székelyek, a kapuszámos gyalogok és lovasok, a hajduk s más fizetett zsoldosok alkották hadseregét. Legtöbbször becsülte a zsoldosokat, a nemesi fölkelésben nem igen bi-

BETHLEN GÁBOR.

zott. Nem győzte eléggé gúnyolni a magyar urak idegenkedését a tábori élettől. A lovasság volt seregének legjava. Bethlen egész stratégiája a könnyű lovasság harcmódján alapult. E stratégiával

alázta meg Buquoyt, Monte-Negrót és Wallensteint. Hadakozása jól kipróbált módjának követését végrendeletében is ajánlja utódjainak, szívükre kötve, hogy „a némettel szemben való viadalt elkerüljék minden úton.”

A harczmezőn nevelkedett. 1623 végén azt mondta, hogy negyvennégy harczon volt. Gyönyörködött a hadiszemlékben, melyeknek akkor nagy jelentősége volt. Egy alkalommal reggeltől estig lovon volt és tizenháromezernégyszáz embert mustrált meg. Az ellenség előtt nem kímélte magát. Sokszor hált táborostól a hó hátán. Midőn 1621-ben Füleket ostromolta, egész éjjel ott forgolódott a sánczok körül és semmit sem aludt. Sátrát többször járta át az ellenség golyója, de a fejedelem nem akart tovább költözni. Pozsony alatt 1621-ben egy golyó feje mellett röpült el. Hívei vigyázatra intették, de ő azt mondogatta, hogy a fejedelmek életét Isten őrzi.

Fegyelmet tartott, a mennyire akkor lehetséges volt; eléggé intette katonáit a jámbor életre. 1621 nyomán taborában tíz prédikátor volt és mindennap huszonnyolcz helyen megütötték a dobot prédikációra és könyörgésre.

De legnagyobb diadalait a diplomacia terén vívta ki. Mestere volt az elhitetésnek. Egészen beleélte magát annak lelkébe, a kit meg akart győzni. Kétkedő mosolylyal olvasták nagyításait azok, a kik már egyszer csalódtak benne, de mintha valami bűvölet vett volna rajtuk erőt, mindig hajlandók voltak hinni. Egy kevésbé maga is hitt abban, a mit elhiteni akart s ez a csekély őszinteség az őszinteség nagy hiányában megzavarta ellenfelét. Tulajdonképp ellenfeleinek mondhadjuk szövetségeseit is. Bethlen senkiben sem bizott s mindenkinek kezéből kisiklott.

Erősen vezetett és jól rendezett államra akart

támaszkodni, midőn messze kalandozó tervei valószínűsítésén fáradozott. Pedig rendezetlen s majdnem elpusztult államot vett át elődjétől.

Az államháztartás rendezésére és vállalataira pénz kellett. Nagy adókat vetett ki, évenként tizenhat, sőt huszonnégy forintot is szavaztak meg erdélyi országgyűlései egy kapu után. Vegyük még ehhez a gyakori hadviselések terheit.

Hinnünk kell tehát, hogy Bethlen ellenségei nem egészen alaptalanul terjesztették a fejedelem népszerűtlenségének hírdt. Pedig az elfogulatlanok elég jelét láthatták annak, hogy Bethlen nemcsak a fiscus érdekeivel törődik. Igaz, hogy sok rossz ötpénzes garast veretett, az úgynevezett Bethlen-garast, de ekkortájt Ferdinánd területének ép oly nagy baja volt az értéktelen aprópénz miatt, mint a Bethlenének.

Bethlen azonban 1625 végén segített a bajon és Nagybányán és Kassán oly jó pénzt veretett, mely sokáig forgott Erdélyben. A pénzviszonyok zavarossága összefüggött a bányák elhanyagolt állapotával. Bethlen uralkodása kezdetén az erdélyi arany- és ezüstbányák beroskadoztak és megteltek vízzel. Bethlen a nikolsburgi béke után körülbelül kétszáz magyarországi bányászt telepített le Erdélybe s nagy költséggel műveltette a bányákat.

A mesteremberek telepítése uralkodása legelső teendői közé tartozott. Erdélynek szüksége volt iparosokra, Bethlen mindenfelől hívogatta őket. 1621-ben a Morvaországból elűzött anabaptistákat küldötte Erdélybe s Alvinczen rendelt nekik lakóhelyet. A szász mesteremberek nem igen örültek a különféle mesterséghez értő anabaptisták bevándorlásának. Bethlen azonban úgy hitte, hogy a verseny nem fog ártani. Segítette a szegény jövevényeket és kimondatta az ország-

gyűléssel, hogy senki se háborítsa őket vallásukban.

A rossz pénz okozta, hogy az iparosok és kereskedők nagy áron kínálták czikkeiket. A hatalmas árszabások nem igen segítettek a bajon. De midőn Bethlen jobb pénzt veretett, szigorúan megkövetelte, hogy az iparos és kereskedő a kiszabott árakhoz tartsa magát. Különösen a görög kereskedők kegyetlen bírságot fizettek, mikor az országos biztosok nem voltak megelégedve a követelt árakkal.

Különben elég élénk volt akkor az erdélyi kereskedelem. Az erdélyi kereskedők ként, viaszt, rezet, sót, ökröt, lovat és ökörbőrt vittek Lengyelországba, Ausztriába, Velenczébe és Törökországba. Bethlen volt az ország első kereskedője. Néha eltiltotta az ökör, ló, vagy viasz kivitelét, hogy megdrágítsa a saját áruit. 1625-ben el volt tiltva Erdélyből az ökörkivitel, s ez évben egyszerre másfélezer ökröt hajtattott Bethlen a „bécsi köre.“

A fejedelmi pénztárnak mennél több jövedelemre volt szüksége. Bethlent még barátjai is fősvénységgel vádolták. De Bethlen a vádakra azt felelte, hogy pénzt kell gyűjtenie, nehogy szükség esetén másokra szorúljon. Midőn a lengyelországi vállalatot tervezte, büszkén emlegette, hogy kincstára el van látva a szükséges eszközökkel.

Különben nem kimélte a pénzt, ha az egyházra, az oktatásra, a művészetre, vagy fejedelmi házának fényére kellett költenie. Mily bőven áldozott a fejérvári iskolaért. Élete utolsó éveiben nagy örömmel látta az intézet virágzását. Arra törekedett, hogy a főiskolát a németországiakkal egy sorban emlegessék. Azért kerestette számára a hirneves külföldi tanárokat és halálos

betegségében nagy vigaszára szolgált, hogy Alsted, a nagy teologus Erdélybe érkezett. Más protestáns főiskoláról is gondoskodott és másutt is taníttatott ifjakat. „Gyönyörködött igen abban, — írja Kemény János — „az mely hazafiában jó indulatot látott, bezzeg valóban apjok is volt, nemkülönben tanítván, oktatván szegény bennünket mint jó atyafiait; látni, hallani örömet küldözött, segített maga költségén.“

Igy taníttatta öcscsének két fiát, Istvánt és Pétert, a kiket utódjainak jelölt ki, utaztatta őket, ajánlotta nekik az idegen nyelvek tanulását. Papokká, tudósokká, diplomáttá s hadi mérnökökké akarta nevelni a tehetségesebb erdélyi ifjakat. Támogatta az írókat. Kedvelte a jezsuiták módját, akik jó rhetorokká nevelik tanítványaikat.

Iskolázottságának hiányát pótolni akarta férfi korában. Szerette a könyveket, tábori szekeirein könyveket is vittek utána. A bibliát sokszor átolvasta; a hadi tudomány, a történet, a theologia s az európai államok viszonyai igen érdekelték. De maga mondja, hogy „deakul sohasem tanult s magyar írásnál egyebet nem tud.“ Rendkívül szeretett építeni. Lengyelországból, Németországból és Olaszországból hozatott kőműveseket, szobrászokat és építészeket. Nemcsak várfalakat és bástyákat építtetett nagy gonddal, hanem pompás házakat Fejervárott, Radnóton, Alvinczen, Balazsfalván, Fogaras és Várad városaiban.

Gyulafejervár puszta hely volt, midőn Báthory Gábor elhagyta Erdélyt. Bethlen igazán fejedelmi székhelylyé változtatta. A nyugat felől való hegyekből forrásvizet vitetett a városba.

Az 1627-iki országgyűlés elhatározta, hogy minden vármegye, szék- és város házakat építtet Fejervárott. Bethlen építtette a vajda-hunyadi vár délkeleti szárnyát s átalakíttatta a várbeli lakó-

házat. Itt közvetlenül érintkezett munkája a Hunyadiak munkájával s mintha általában azon lett volna, hogy feltámassza Mátyás király korát. Bizonyos, hogy Mátyás könyvtárát ki akarta szerezni a töröktől. A zenében ép oly öröme volt, mint az építésben. Egy olasz zenésznek, Baglioninak, a ki a pápa zsoldján élt, ezer aranyat ígért évenként, hogy Erdélybe csábítsa. Don Diego, spanyol muzsikus, olaszul beszélő zsidó szintársasággal mulattatta az udvart. Különösen Brandenburgi Katalin bevonulása óta a fényes balletek gyakoriak voltak a gyulafejérvári palotában.

Az érzéseiben és szokásaiban annyira magyar fejedelem érdeklődött az idegen szokások iránt és nagyra becsülte az idegen nemzetek érdemeit. Jól bánt a szászokkal. Ajánlotta nekik, hogy férjenek meg a magyarokkal. Fogadják be városaikba a nemességet és erősítsék meg rokoni kötelékkel a barátságot. A szászok azonban makacsul ragaszkodtak kiváltságaikhoz. Bethlen nem akarta sérteni Erdély hasznos polgárait, a szászok pedig, kik eleinte annyira irtóztak Bethlentől, később megszerették a fejedelmet és áldották emlékét.

Bethlen általában nem bántotta a kiváltságokat, csak azokat üldözte, melyek lazították a központi hatalom erejét.

Azokat a székelyeket, a kik jobbágyoknak kötötték magukat, hogy a hadi szolgálattól menekedjenek, visszatérítette a „szolgáló rend” közé. Az oláhok állapotán is javítani akart. A bibliát le akarta fordíttatni oláh nyelvre. Halála e téren is nagy tervekben okozott fenakadást. Azt hitte, hogy a durva pópáktól vezetett oláhság hite alig nevezhető vallásnak. Cyrill pátriárkha támogatása reményében Calvin hitére szerette volna

őket téríteni. E törekvésekben Bethlent nem a nemzetiség érdeke, hanem a vallás és művelődés szempontja vezette.

Buzgó hive volt egyházának. Nem kell komolyan vennünk, hogy néha hitegette az udvari katholizáló szándékával. Ha utazott, a pap is ott volt közelében. Sokféle kedvezményben részesítette egyházát. Megnemesítette a papokat és utódjaikat. Az evangélikus egyház lelkeszeiről is gondoskodott. Ellensége volt azoknak a szász papoknak, kik az orthodox lutheranizmushoz ragaszkodtak. A külföldre küldött ifjaknak Pareus heidelbergi tanár leczkéit ajánlotta, mert Pareus a kalvinisták és lutheranusok uniójának volt szószólója. Alvinczy Pétert is azért szerette, mivel Pareus tanait követte.

A fejedelem türelmes volt mindenki iránt, az unitariuszokat sem bántotta, pedig azt monddta, hogy legörömbesebbek őket üzné ki országból. És mi csodálatosabb, a katolikusokat sem igen háborgatta. Nem tűrte a katholicizmus uralmát vagy terjesztését, de nem bolygatta a hívők vallásszabadságát. Kényes természetű katonai és diplomáciai feladatokat bízott katolikus híveire. A jezsuitákat is támogatta olykor, térítő buzgalmukat nem szenvedte, de megbecsülte érdemeiket. Káldy Györgyöt, a jezsuita biblia-fordítót, szívesen hallgatta, támogatta és fel is használta a bécsi udvarral való jó viszony helyreállítására. Kiváltságokat adott a zsidóknak ép úgy, mint az anabaptistáknak, hogy a kereskedők rendjét gyarapítsa. De a szombatosokat üldözte, untilg elégnek tartotta Erdélyben a felekezeti szakadozottságot.

Az igazságszolgáltatás terén emlékezetre méltó munkát végezett, midőn kodifikáltatta a perrendtartást. Kegyelmes igazságszolgáltatása ép

úgy ritkítja párját korában, mint vallási türelme. 1621-ben írja, hogy „eddig egy nemes embert is meg nem ölettem.” Valóban csodálatos volt az a nagylelkű okossága, hogy hamar megbocsátott árulóinak. Másrészt azonban keményen sújtott, ha javíthatatlan volt a bűnös, vagy bűnét szerfelett ártalmasnak tartotta. De ha összehasonlítjuk eljárását elődjéivel, vagy a korabeli fejedelmek szokásaival, el kell ismernünk, hogy igaz érzéssel írta e szavakat: „a megtérő bűnösökért halt meg Krisztus urunk.” Elég erősnek érezte magát a kegyelmességre, a félnék s ideges zsarnokok kegyetlensége távol volt lelkétől. Volt valami patriarkális nyájasság szigoruságában, a kipróbált hűséget pedig meleg ragaszkodással viszonozta.

De korát tekintve, ne csodáljuk, hogy Bethlen is babonás volt. A szombatot szerencses napjának tartotta. Hitt a bűvölésben, a boszorkányok, nézők és jövendőmondók mesterségében.

Mindez nem zavarta értelmének erejét. Tulajdonképp mindent egyedül végzett, „egyedül gondviselő vagyok” írja a táborból nejének. „Annyi gondom vagyon” — írja máskor — „hogy egészségem is szinte megbomol miatt, naponta csak a levelek olvasása is elég gond nekem, ha választ nem adnék is reájok mindjárt.” A nagy munka s a nem egészen mértékletes életmód hamar aláásták egészségét. Már 1620-ban is kinozta a veséj, mikor még elég erősnek s egészséges színűnek látszott. Nagy feje volt, rövidre nyírt haja régi magyar mód szerint elől üstökbe volt csavarva; magas homloka alatt nagy szemek csillogtak, széles szája volt s hosszú, fekete, de korán őszülő szakált viselt.

Betegségének haladása nem törte meg munkakedvét. Terveiről nem mondott le, mert sokáig

bizott gyógyulásában, de a halálra is készült nagy, erős férfiúi bátorsággal. Rendezte családja és országa ügyeit, hogy halála után fel ne bomoljon mindaz, a minek megerősítésén annyit fáradozott. Nehéz küzdelem után várta az örök nyugalom. Sokáig és keményen tusakodott oly hatalmakkal, melyeknek pánczélfjéről a jámborság fegyverei visszapattantak volna. Természetes, hogy sokszor visszásnak tűnt fel viselete, pedig nagy erkölcsi érzés élt lelke mélyén. Számadásra kötelezett szolgának érezte magát. Erős hite volt munkája jelentőségében, nemzetét boldogító s istennel tetsző mivoltában. Halála napján, midőn már nem tudott szólni, papirost és tollat kért s e szavakat jegyezte fel: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen.”

TARTALOM.

Bevezetés	---	---	---	---	---	---	---	---	---	3
I. Ifjuság	---	---	---	---	---	---	---	---	---	4
II. A nagy háboru előtt	---	---	---	---	---	---	---	---	---	15
III. Az első támadás	---	---	---	---	---	---	---	---	---	29
IV. Bethlen utolsó támadásai	---	---	---	---	---	---	---	---	---	52
V. Bethlen jellemrajza	---	---	---	---	---	---	---	---	---	61

